

Dissens i Høyesterett

*En empirisk analyse av den rettskildemessige vekten av
dissensavgjørelser i avtale- og strafferetten*

Kandidatnummer:

44

Antall ord:

14 951



JUS399 Masteroppgave
Det juridiske fakultet

UNIVERSITETET I BERGEN

12.12.16

Innholdsfortegnelse

Innholdsfortegnelse	2
1 Innledning	4
1.1 Presentasjon av tema og problemstilling.....	4
1.2 Avgrensninger	5
1.3 Oppgavens oppbygning	6
2 Høyesterett som institusjon	7
2.1 Høyesteretts organisering	7
2.2 Høyesterett som prejudikatdomstol.....	7
2.3 Høyesteretts rettskildebruk	9
2.4 Dissenterende vota i Høyesterett.....	10
3 Rettskildelærens begrunnelse for en dissensavgjørelses vekt	12
3.1 Den rettskildemessige betydningen av en rettsavgjørelse	12
3.2 Den rettskildemessige betydningen av dissensdommer	13
4 Hvordan Høyesterett anvender dissensavgjørelser i praksis	18
4.1 Litt nærmere om valgt metode for analysen	18
4.1.1 Utgangspunkt for søk.....	18
4.1.2 Fremgangsmåte etter søk.....	19
4.1.3 Litt nærmere om de forskjellige kategoriene	20
4.2 Høyesteretts faktiske bruk av dissensavgjørelser i avtale- og strafferetten	22
4.2.1 Utgangspunkt.....	22
4.2.2 Første gruppe: Dissensavgjørelse vist til av partene eller av Høyesterett før Høyesteretts argumentasjon.....	22
4.2.3 Andre gruppe: Indirekte henvisning til dissensavgjørelse	24
4.2.4 Tredje gruppe: Rene henvisninger.....	25
4.2.5 Fjerde gruppe: Enkelte kommentarer til domspremissene, men ikke til rettskildespørsmålet.....	26
4.2.6 Femte gruppe: Dissens blir nevnt, men ingen kommentar ut over det	28
4.2.7 Sjette gruppe: Dissens blir eksplisitt nevnt og gis betydning.....	30
5 Konklusjon og avsluttende bemerkninger	39
5.1 Sammenfatning av funn.....	39

5.1.1	Kvantitativ sammenfatning	39
5.1.2	Rettskildespørsmålet kommenteres ikke	40
5.1.3	Rettskildespørsmålet kommenteres	41
5.1.4	Er praksisen i tråd med gjeldende lære om dissensaker?	42
6	Kilderegister	45
6.1	Lovregister	45
6.2	Forarbeider	45
6.3	Juridisk litteratur	45
6.4	Rettspraksis	46
6.5	Andre kilder	46
6.6	Domsliste	46

1 Innledning

1.1 Presentasjon av tema og problemstilling

Juridisk metode, eller rettskildelæren, er læren om hvordan man resonnerer, og hva man bygger på, når man skal ta stilling til juridiske spørsmål. Når en rettsanvender skal ta stilling til et juridisk spørsmål, tar man utgangspunkt i de såkalte rettskildedefaktorene.¹ I rettskildelæren lærer man blant annet om disse rettskildedefaktorene og vekten av dem. Man må for det første ta stilling til hvilke rettskilder som er *relevante* – lovtekster, lovforarbeider, rettspraksis, sedvaner, rettsoppfatninger og reelle hensyn er noen eksempler. Deretter må man vurdere hvilken *vekt* de relevante rettskildedefaktorene skal ha. Dette vil variere fra sak til sak.

Rettsavgjørelser avsagt av Høyesterett er en rettskildedefaktor som blir brukt i stort omfang, blant annet som argument ved lovtolkning, og er en særs viktig rettskilde. Høyesterettsavgjørelser bidrar til å belyse og i en viss grad påvirke innholdet av rettsreglene.² Dommene kan ha varierende vekt ut i fra den rettslige sammenhengen i den nye saken.³ Enkelte dommer blir brukt som *prejudikat* i senere saker. Prejudikat betyr i realiteten en tidligere avgjørelse avsagt av en domstol – «pre» pluss «judikat».⁴ Det brukes gjerne om en høyesterettsdom som får betydning for flere saker enn den saken som ble avgjort. Nærmere om prejudikater kommer jeg tilbake til i kapittel 3.

Noe annet som fremkommer av metodelæren er at det kan være mange momenter som kan *styrke* eller *svække* vekten til en rettskilde. Ved lov kan det ha betydning om ordlyden i lovteksten er flertydig eller entydig, eller om den for eksempel er vag eller tydelig. Ved lovforarbeider kan det spille en rolle *hvilke* forarbeider vi snakker om – forarbeidene til nye grunnlovsbestemmelser kan for eksempel telle mer enn forarbeidene til Grunnloven av 1814, ettersom disse både er gamle og knappe.⁵ Ved dommer kan det for eksempel spille en rolle hvilken instans som har

¹ Med rettskildedefaktorene eller rettskildene sikter vi til de lover, sedvaner og andre kilder som avgjør hva rettsreglene i samfunnet går ut på. Se Carl August Fleischer, *Rettskilder og juridisk metode*, Oslo 1998, s. 68.

² Fleischer op.cit. s. 71.

³ Fleischer op.cit. s. 179.

⁴ Fleischer op. cit. s. 178.

⁵ Erik Magnus Boe, *Innføring i juss – juridisk tenkning og rettskildelære*, 3. utgave, Oslo 2010, s. 286.

avsagt dommen. En dom avsagt av Høyesterett i plenum vil nok ha større vekt enn en dom avsagt av Høyesterett i avdeling for eksempel.⁶

Rettsanvendere bruker høyesterettspraksis på en eller annen måte for å komme frem til det ønskede resultatet, der det finnes. I sin argumentasjon henviser man gjerne til en høyesterettsdom til støtte for sin sak. Det blir i teorien nevnt flere måter å styrke eller svekke en avgjørelses rettskildemessige vekt på. Dissens, altså uenighet mellom dommerne, kan være en slik måte å svekke dens vekt på.⁷ Ett av argumentene for at dissensaker har mindre vekt enn enstemmige avgjørelser er at det ved dissens kan være sprik i begrunnelsen, og at det av den grunn ikke er særlig overbevisende.⁸ Nærmere om rettskildeteoriens syn på dissensaker kommer jeg tilbake til nedenfor i punkt 3.2.

Det jeg i denne oppgaven skal ta for meg, er *hvordan* Høyesterett anvender egne dissensavgjørelser som prejudikat i senere saker. Jeg skal undersøke om teoriens fremstilling av dissensavgjørelseres vekt, har belegg i praksis. Den sentrale problemstillingen er derfor om Høyesteretts bruk av dissensavgjørelser innenfor avtale- og strafferetten, samsvarer med hvordan teorien fremstiller bruken av dem.

1.2 Avgrensninger

Oppgaven min vil dreie seg om Høyesteretts bruk av dissensavgjørelser. Ettersom det er begrenset hvor grundig det er mulig å redegjøre for i en oppgave av denne størrelse, er jeg nødt til å avgrense oppgaven noe. Jeg vil derfor kun ta for meg dissensavgjørelser innenfor *to* rettsområder – avtaleretten og strafferetten. Det er høyesterettsavgjørelser hvor det blir *henvist til* dissensavgjørelser innenfor disse rettsområdene som er mine undersøkelsesobjekter. Grunnen til at jeg har valgt ut disse to områdene er blant annet fordi de er så forskjellige fra hverandre. I tillegg er dette to rettsområder jeg interesserer meg for, og samtidig føler at jeg mestrer. Fordelen med å

⁶ Boe op.cit. s. 307.

⁷ Se blant annet Nils Nygaard, *Rettsgrunnlag og standpunkt*, 2. utgave, Bergen 1999, s. 322, Jens Edvin A. Skoghøy, *Bruk av rettsavgjørelser ved lovtolkning og annen rettsanvendelse - Nybrott og odling – Festskrift til Nils Nygaard på 70-årsdagen*, Bergen 2002, s. 341 og Boe op. cit. s. 308.

⁸ Nygaard op.cit. s.323. Her uttaler riktignok Nygaard seg konkret om Reindommen, Rt. 1978 s. 521, men dette må likevel anses som uttrykk for en generell betraktning han har ettersom han kobler dette opp mot sine egne tolkningsalternativer. Dette underbygges videre av det han sier i petitavnippet under, der det heter at «på grunn av sprikande grunngeving, hadde [Reindommen] liten prejudikatsverdi».

velge ut to rettsområder i stedet for ett er for det *første* at man har noe å sammenligne med, skulle det vise seg at Høyesterett bruker dissensavgjørelser på ulik måte i disse rettsområdene. For det *andre* kan det at jeg har valgt ut kun to rettsområder – og ikke flere – sørge for at jeg kan gå mer detaljert til verks når det kommer til undersøkelsesobjektene mine.

For min undersøkelse er ikke *innholdet* i de juridiske vurderingene i avgjørelsene – isolert sett – av særlig interesse. For min del er jeg ute etter bemerkninger knyttet til rettskildespørsmålet, mer presist, om det gis kommentarer rundt det faktum at det henvises til en dissensavgjørelse. Dersom det gis bemerkninger om rettskildespørsmålet vil selvsagt de rettslige vurderingene Høyesterett kommer med, knyttet til avgjørelsene, være av betydning for meg. Det er også av interesse hvilken retning de relevante rettskildene trekker. Dette kan være med på å forklare hvorfor Høyesterett argumenterer og formulerer seg slik de gjør.

Det blir redegjort for mer detaljerte avgrensninger i oppgavens punkt 4.1.

1.3 Oppgavens oppbygning

Jeg vil i kapittel 2 redegjøre for Høyesterett som institusjon og deres avgjørelser som prejudikater for senere avgjørelser. Her vil jeg kort si noe om Høyesteretts organisering, dens rolle som prejudikatdomstol og dens rettskildebruk. Deretter vil jeg i kapittel 3 spisse inn mot rettskilleteoriens syn på bruken av dissensavgjørelser. Dette fordi dette er den sentrale problemstillingen, men også for å ha et utgangspunkt å forholde meg til, samt et sammenligningsgrunnlag for mine funn. I kapittel 4 vil jeg legge fram premissene for min undersøkelse, og redegjøre for mine funn. Dette utgjør hoveddelen av denne oppgaven. Avslutningsvis vil jeg i kapittel 5 sammenfatte de funn jeg har gjort, kommentere dem, og til slutt forme en konklusjon.

2 Høyesterett som institusjon

2.1 Høyesteretts organisering

Grunnloven § 88 første ledd første punktum lyder slik: «Høyesterett dømmer i siste instans». Med dette slås det fast at Høyesterett er Norges øverste domstol. Med Grunnlovens skille mellom en utøvende, en lovgivende og en dømmende makt blir domstolene med Høyesterett i spissen en statsmakt – gjerne kalt den tredje statsmakt.

Høyesterett ledes av en høyesterettsjustitiarius og har ved siden av henne nå 19 dommere. Høyesterett består som institusjon, formelt og reelt, av en domstol og et utvalg, henholdsvis Høyesterett og Høyesteretts Ankeutvalg.⁹ I den enkelte sak blir retten normalt satt med fem dommere, som da utgjør en *avdeling*. Helt unntaksvis kan man i enkelte særlig viktige saker sette sammen en såkalt forsterket rett – Høyesterett i plenum eller i storkammer med 11 dommere, jf. domstoloven § 5 fjerde ledd.

Som landets øverste domstol skal Høyesterett sørge for *rettsavklaring* der rettstilstanden kan være uklar. Høyesterett har også et ansvar for *rettsutviklingen*, innenfor lovgivningens rammer, der nye samfunnsproblemer krever det. Saker som reiser prinsipielle spørsmål ut over det konkrete saksforhold, vil derfor ofte slippe inn til behandling.¹⁰

2.2 Høyesterett som prejudikatdomstol

Høyesterett avsier avgjørelser i en sum av saker. Sakene dreier seg om alt fra krangel over rettigheten til en fast eiendom til spørsmål om en tiltalt skal dømmes til fengselsstraff eller samfunnsstraff. Ut av disse mange avgjørelsene stiger det fram rettsregler. Det skjer oftest i form av tolkning av Stortingets lovgivning. Men ofte skjer dette også i form av egen bedømmelse av livs-

⁹ Lov om domstolene (domstoloven) § 1 nr. 1, jf. §§ 3-7.

¹⁰ Se Høyesteretts nettsider: www.domstol.no/no/Enkelt-domstol/-Norges-Hoyesterett/Om-Hoyesterett/Hoyesteretts-virksomhet/ - sist besøkt 08.12.16.

forhold som lovgiverne ikke har tenkt på, eller som lovgiver har overlatt til rettspraksis.¹¹ Man taler da gjerne om Høyesteretts *rettsskapende* virksomhet.

Avgjørelser avsagt av Høyesterett er *retningsgivende* for de øvrige domstolene. En regel eller en retningslinje kan utformes mer eller mindre vidtgående. Hvis en avgjørelse begrunnes rent konkret, med en understrekning av nettopp den kombinasjonen av faktiske omstendigheter som forelå i denne spesielle saken, vil Høyesteretts avgjørelse kunne ha liten rekkevidde. Hvis derimot en avgjørelse begrunnes med en mer allmenn rettssetning – som Høyesterett formulerer i sine premisser – vil Høyesteretts retningslinje nærme seg lovgivning i sin karakter. Denne typen avgjørelser vil kunne ha en større rekkevidde ved anvendelsen i en senere sak.

Det er særlig høyesterettsdommer som i tradisjonell forstand blir brukt som et prejudikat for senere avgjørelser.¹² Noen klar definisjon av begrepet prejudikat har vi imidlertid ikke i norsk rett.¹³ Etter Grunnloven § 88 er det – som nevnt ovenfor – Høyesterett som dømmer i siste instans. Én mulig tolkning av at Høyesterett dømmer i siste instans, og at dens avgjørelser av den grunn bør tillegges vekt i senere saker, er på dette forfatningsrettslige grunnlaget.¹⁴ En annen tolkning som tilsier at høyesterettsavgjørelser bør tillegges vekt, bygger på hensynet til likebehandling og forutberegnelighet.¹⁵

Det er likevel slik at vi i Norge egentlig knapt har hatt en egen prejudikatlære slik man har i flere land innenfor den angloamerikanske rettstradisjonen, eksempelvis Storbritannia – som i hovedsak fortsatt holder fast på denne klassiske prejudikatslæren.¹⁶ Hos oss er ingen dommer *bindende* for fremtidige rettstvister.¹⁷ I Norge har det imidlertid på dette punkt skjedd en betydelig holdningsendring i løpet av de siste par tiår.¹⁸ Med virkning fra 1.januar 2008 fikk vi en ny tvistelov.¹⁹ Der går det gjennomgående fram av forarbeidene at domstolene ikke bare har som oppga-

¹¹ Begrepet rettspraksis er bare samlebetegnelsen på tidligere avgjørelser avsagt av de ulike domstolene. Rettspraksis utgjør en av de sentrale rettskildefaktorene.

¹² Nygaard op. cit. s. 75.

¹³ Johs. Andenæs, *Innføring i rettsstudiet*, Oslo 2002, s.114.

¹⁴ Skoghøy op. cit. s. 325.

¹⁵ Thorstein Eckhoff og Jan E. Helgesen, *Rettskildelære*, 5. utgave, Oslo 2001, s. 182-183.

¹⁶ Boe op. cit. s. 306. Storbritannia har en strengere prejudikatslære enn USA, men den amerikanske er mer elastisk enn i Storbritannia, jf. Eckhoff op. cit. s. 163-164

¹⁷ Boe op.cit. s.306.

¹⁸ Jens Edvin A. Skoghøy, *I hvilken utstrekning bør rettsoppfatninger av Høyesterett kunne fravikes? – Lov, sannhet, rett, Norges Høyesterett 200 år*, Oslo 2015, s.256 med videre henvisninger.

¹⁹ Lov av 17. juni.2005 om meklings og rettergang i sivile tvister – tvisteloven.

ve å avgjøre konkrete saker, men også å *avklare* og – i samspill med de lovgivende myndigheter– *utvikle* retten.²⁰ Når Grunnloven § 88 sier at Høyesterett dømmer i siste instans, er det følgelig ikke bare avgjørelsen av den konkrete sak som i siste instans overlates til Høyesterett, men også den endelige fastleggelse av innholdet av gjeldende rett.²¹ Det er i alle fall slik det er forstått og praktisert, selv om dette ikke direkte kan leses ut av grunnlovsbestemmelsen. Prejudikatbegrepet blir av den grunn brukt også i Norge, men annerledes enn i angloamerikansk rett.²²

Hvorvidt en tidligere avgjørelse skal kalles «prejudikat» eller ikke, er avhengig av hvorvidt og i hvilken grad den vil slå gjennom og påvirke resultatet i en senere sak.²³ Dette er likevel noe som viser seg senere, og ikke mulig å fastslå på forhånd, da man ikke kan avgjøre om en avgjørelse avsagt i dag vil få virkning i senere saker.

2.3 Høyesteretts rettskildebruk

Ved fremstillingen av gjeldende rett blir det ofte vist til domstolsavgjørelser – særlig høyesterettsavgjørelser. I tillegg til at en avgjørelse kan bli benyttet som *selvstendig argument* for hvordan en rettsregel skal forstås eller anvendes, kan den bli benyttet som *illustrasjonsmateriale* eller som *kilde til opplysning* om relevante argumenter.²⁴ Gjennom historien har det vært skiftende oppfatninger om hvorvidt domstolsavgjørelser skal tillegges selvstendig vekt ved løsning av retts spørsmål («rettskildeverdi»)²⁵ I dag må det sies å være en felles enighet om at høyesterettsavgjørelser har selvstendig rettskildeverdi.

Rettspraksis har i norsk rett hatt stor betydning lenge som rettskildefaktor. En av måtene avgjørelser har innflytelse på er å anse dem som prejudikat for et spørsmål i en senere sak. Ved bruk av rettsavgjørelser som prejudikater må avgjørelsene tolkes objektivt.²⁶ Det er *begrunnelsen*

²⁰ Se NOU 2001: 32 Rett på sak, Bind A, s.127-129, jf. s. 237 og s. 363-364, Ot.prp. nr.51 (2004-2005) om lov om mekling og rettergang i sivile saker (tvisteloven), s.35, jf. s.302-302 og Innst. O. nr. 110 (2004-2005), s.67.

²¹ Jens Edvin A. Skoghøy, *Dommerrollen gjennom de siste 50 år – noen utviklingstrekk*, Lov og Rett 2011, s.4-23, s.14, Jens Edvin A. Skoghøy, *Den nødvendige dissens*, Jussens venner 2014, s.164.

²² Boe op.cit. 306. Vi skal imidlertid ikke gå nærmere inn på de reelle forskjellene mellom den engelsk-amerikanske og det norske rettssystemet.

²³ Fleischer op.cit. s. 178.

²⁴ Skoghøy, *I hvilken utstrekning bør rettsoppfatninger av Høyesterett kunne fravikes?* s.254.

²⁵ Eckhoff op. cit. s. 175 ff og Per Augdahl, *Rettskilder*, Oslo 1973 s. 244 ff.

²⁶ Jens Edvin A. Skoghøy, *Bruk av rettsavgjørelser ved lovtolkning og annen rettsanvendelse*, s. 329.

dommen bygger på, som danner selve prejudikatverdien.²⁷ Det er derfor svært viktig at Høyesterett begrunner sine avgjørelser. Dersom Høyesterett skal fungere som en prejudikatsdomstol, bør den redegjøre tydelig for det resultat man kommer til. Det er først da det er praktisk mulig å gi dommer overføringsverdi til andre saker.²⁸

Det at en avgjørelse har selvstendig rettskildeverdi, innebærer at avgjørelsene ikke bare har betydning som illustrasjonsmateriale eller som kilde til opplysning, men at rettsoppfatninger som kommer til uttrykk i avgjørelsene, skal tillegges betydning ut over vekten av de argumenter som avgjørelsen bygger på.²⁹

Høyesterett skiller i sin rettskildebruk mellom avgjørelser avsagt av Høyesterett i plenum, avgjørelser av Høyesterett i avdeling, avgjørelser av Høyesteretts ankeutvalg og avgjørelser av forberedende dommer.³⁰ Plenumsavgjørelser og avdelingsavgjørelser utgjør en tung rettskildefaktor og vil «[i] det store flertall av tilfeller hvor Høyesterett har tatt standpunkt til et rettsspørsmål av generell karakter», legge avgjørelsen til grunn i senere saker.³¹

2.4 Dissenterende vota i Høyesterett

Ettersom en avgjørelse av Høyesterett består av individuelle vota, vil også de ulike dommerne kunne ha ulike oppfatninger om hva som er det rimelige resultatet i den enkelte sak. I majoriteten av avgjørelsene er dommerne enstemmige.³² Dissensprosenten ligger på rundt 20 %, men varierer fra år til år og med sakstype.³³ Det hender imidlertid at enkelte dommere har et annet syn enn flertallet. Det er denne uenigheten som kalles *dissens*. En dissens kan defineres som

²⁷ Skoghøy, op.cit. s. 329

²⁸ Aage Thor Falkanger, *Høyesteretts vota - Lov, sannhet, rett, Norges Høyesterett 200 år*, Oslo 2015 s. 180.

²⁹ Jens Edvin A. Skoghøy, *I hvilken utstrekning bør rettsoppfatninger av Høyesterett kunne fravikes?* s.254. Skoghøy skiller nærmest kategorisk mellom avgjørelser som har «selvstendig rettskildeverdi» og de som ikke har det. I min oppgave finner jeg det mer hensiktsmessig og heller skille mellom avgjørelser som blir brukt som *bærende argumenter* og avgjørelser som blir brukt som *støtteargumenter*, i stedet for selvstendige og uselvstendige avgjørelser.

³⁰ Jens Edvin A. Skoghøy, *Bruk av rettsavgjørelser ved lovtolkning og annen rettsanvendelse*, s. 327-328.

³¹ Gunnar Aasland, *Noen betraktninger om rettskildepørsmål i Høyesteretts praksis*, Jussens Venner 2000 s. 171.

³² Av Høyesteretts årsmelding for 2015 fremgår det at det er dissens i «underkant av hver femte sak», jf. <https://www.domstol.no/globalassets/upload/hret/armelding/armelding--2015.pdf> side 19.

³³ Magnus Matningsdal, *Høyesterett som straffedomstol etter to-instansreformen*, LoR 2006 s.429-458 s.449. I perioden 1997-2005 lå den mellom 13,8 og 26,5 for alle saker, for straffesaker lå den litt under snittet. Jens Edvin A. Skoghøy, *Den nødvendige dissens*, Jussens venner 2014 s.162. For sivile saker de siste 15 årene på 18-25 % og straffesaker 12-15 %.

uenighet i et kollegialt organ.³⁴ Høyesterett selv omtaler dissens som «faglig uenighet i fordrage-
lighet».³⁵

Dissensen kan gjelde alle spørsmål som blir tatt opp i en sak. Ettersom Høyesterett i utgangspunktet, med noen unntak, har *full kompetanse* både om faktum som skal legges til grunn i en dom og om rettsoppfatningen og resultatet, vil dissensene kunne gjelde mange ulike forhold.³⁶ For en alminnelig domstol som først og fremst skal avgjøre konkrete saker, vil domsresultatet være det sentrale. For Høyesterett derimot, som skal trekke opp retningslinjer for det øvrige rettslivet, vil man rette oppmerksomheten mot begrunnelsen for resultatet – votaene.³⁷

Om en dom er avsagt enstemmig eller under dissens, kan ha betydning for hvilken prejudikatverdi den skal tillegges i en senere sak.³⁸ Jeg skal i det følgende gå nærmere inn på rettskildeteorien rundt Høyesteretts rettskildebruk, med særlig fokus på nettopp avgjørelser avsagt under dissens.

³⁴ Ola Mestad, *Dissensens alvor*, Sannhet, Rett – Norges Høyesterett 200 år, Oslo 2015 s. 222.

³⁵ Årsmelding Høyesterett 2015 s. 18

³⁶ Mestad op. cit. s. 224.

³⁷ Falkanger op. cit. s. 180.

³⁸ Se blant annet Nygaard op. cit. s.322. En grundigere redegjørelse av dette synspunktet følger nedenfor i kapittel 3 i denne oppgaven.

3 Rettskildelærens begrunnelse for en dissensavgjørelses vekt

3.1 Den rettskildemessige betydningen av en rettsavgjørelse

Hvilken vekt en dom skal ha som prejudikat for en senere sak avhenger av flere forhold. Det blir i bunn og grunn et spørsmål om hvilke elementer ved dommen man bør ta hensyn til når den fremtidige rettstilstanden skal fastlegges.³⁹ I teorien sondres det mellom *tre* elementer når det kommer til spørsmålet om hva ved et prejudikat som skal tillegges vekt.⁴⁰ Det første er den *anførte ratio decidendi*, der prejudikatverdien er knyttet til den rettssetning som dommen uttrykkelig legger til grunn for resultatet. Den anførte *ratio decidendi* er trolig det viktigste elementet i prejudikatet når dette skal anvendes som rettskildefaktor i senere saker. Det andre er såkalt *konstruert ratio decidendi*. Dette innebærer at man konstruerer en begrunnelse som passer til de tidligere avgjørelsene, selv om dette ikke var anført i den tidligere dommens premisser. Det tredje elementet bygger på *sammenligning av faktum* i dom 1 og dom 2 hvor likhet i faktum taler for samme resultat i dom 2 som i dom 1.

I rettskildelitteraturen har det til dels vært skilt mellom tilfeller hvor en rettsavgjørelse danner prejudikat for en løsning, og tilfeller hvor en dom blir tillagt betydning uten at det kan oppfattes som et prejudikat.⁴¹ Det er imidlertid ikke fruktbart å operere med et slikt skille.⁴² Dette fordi en dom kan bli brukt på flere ulike måter, hvor ulike glidende elementer i dommen, er med på å bestemme dens vekt.⁴³ Spørsmålet om hvor stor vekt rettsavgjørelser skal tillegges, avgjøres på grunnlag av en *samlet vurdering* av flere hensyn.⁴⁴ Det er etter denne samlede vurderingen man

³⁹ Fleischer op. cit. s. 188.

⁴⁰ Nygaard og Eckhoff opererer med tre elementer, se Nygaard op. cit. s.321 og Eckhoff op. cit. s. 164-166. Fleischer opererer imidlertid med fire elementer, se Fleischer op. cit s. 188-189.

⁴¹ Se eksempelvis Eckhoff op.cit. side 159.

⁴² Se Erik Boe op. cit. s.253-254 og Skoghøy, *Bruk av rettsavgjørelser ved lovtolkning og annen rettsanvendelse*, s. 323-343, s.334.

⁴³ Skoghøy *Bruk av rettsavgjørelser ved lovtolkning og annen rettsanvendelse*, s. 324 og 334.

⁴⁴ Skoghøy, op.cit. s. 334

legger en avgjørelse til grunn til støtte for en sak, og følgelig vil den da oppfattes som et prejudikat for en løsning.⁴⁵

Hvilke momenter som skal vektlegges i denne vurderingen er blant annet om avgjørelsen bygger på en klar og fullstendig formulert rettssetning, om hvor sentralt rettssetningen står i begrunnelsen for resultatet, hvor parallelle saksforholdene er og hvor inngående spørsmålet har vært prosedert. Videre må man også se på hvor grundig spørsmålet er drøftet, hvor spesifikt og nyansert retten har uttalt seg, hvor gammel avgjørelsen er, og om avgjørelsen er enstemmig eller avsagt under dissens.⁴⁶ Det er argumenter rundt det sistnevnte momentet jeg i det følgende skal ta for meg.

3.2 Den rettskildemessige betydningen av dissensdommer

Prejudikatvirkningen til en avgjørelse knytter seg i utgangspunktet til flertallets syn, men ved vurderingen av hvor stor *vekt* avgjørelsen skal tillegges, er det av betydning om den er enstemmig eller truffet under dissens.⁴⁷ Når det kommer til dissens, skiller det i teorien mellom avgjørelser avsagt av Høyesterett i plenum og avgjørelser i avdeling. Er avgjørelsen avsagt i plenum teller dommen ekstra mye, og avgjørelsen legges normalt til grunn, selv om den er truffet med knappst mulig flertall.⁴⁸ Ettersom avhandlingen min i hovedsak tar for seg avdelingssaker, er det dermed synspunktene rundt disse som er av særlig interesse.

Dissensavgjørelser i avdeling kan være mindre motstandsdyktige mot «omkamp», selv om hovedregelen for dissensavgjørelser i avdeling også må være at det syn flertallet har, legges til grunn i senere saker.⁴⁹ Høyesterett har i løpet av de siste 20 årene foretatt en oppmykning av «prejudikatlæren», slik at det kan argumenteres for at det er lettere å fravike en dissensavgjørel-

⁴⁵ Skoghøy, op.cit. s. 334

⁴⁶ Skoghøy, op.cit. s. 334

⁴⁷ Se blant annet Skoghøy op. cit. s. 341-342, Boe op. cit. s. 308, Eckhoff op. cit. s. 184 og Nygaard op. cit. s.322. Se også Rt. 1986 s. 1019 (Fuglevatn-dommen) der Høyesterett viser til Rt. 1978 s. 521 (Rein-dommen/NSB-dommen) og bemerker at «avgjørelsen ble truffet under dissens, idet to dommere stemte for å pålegge NSB ansvar. Også flertallet delte seg med hensyn til begrunnelsen. De enkelte momenter i begrunnelsen får derfor en begrenset betydning ved vurderingen av andre saker».

⁴⁸ Boe Op.cit. s. 307 og Skoghøy, *Bruk av rettsavgjørelser ved lovtolkning og annen rettsanvendelse*, s.341.

⁴⁹ Skoghøy op.cit. s.341.

se enn en avgjørelse som er enstemmig.⁵⁰ Det skal likevel ikke være «kurant» å fravike en dissensavgjørelse avsagt av avdeling etter alminnelig rettskildelære.

I teorien legges det fram flere argumenter for at en dissens kan bidra til å svekke prejudikatverdien av en dom.

For det *første* kan en dissens, som nevnt innledningsvis, åpne opp for en fremtidig «omkamp» for domstolene.⁵¹ Dette var for eksempel tilfellet i Rt. 2005 s. 1461 der én dommer ga uttrykk for at domstolene, ved overprøving av verdsettelse av ligningsmyndighetene etter ligningsloven, har full kompetanse. De fire andre dommerne tok ikke stilling til dette spørsmålet. I en senere sak – Rt. 2009 s. 105 – kom Høyesteretts flertall (3-2) til at domstolene, ved overprøving av verdsettelsesskjønn etter ligningsloven, har full kompetanse. Mindretallet holdt imidlertid dette spørsmålet fortsatt åpent. Senere Høyesterettsavgjørelser bygger enstemmig på at domstolene har full kompetanse til å overprøve ligningsmyndighetenes verdsettelse etter ligningsloven.⁵²

Begrunnelsen for at slike «omkamp»-saker svekker en doms prejudikatverdi er at slike dissenser kan undergrave en av Høyesteretts viktigste funksjoner, som er å være *rettsavklarende*.⁵³ Dissens om et rettsspørsmål gjør at spørsmålet ikke blir fullstendig avklart, og dissensen inviterer dermed nye parter til å prøve på nytt om samme rettsspørsmål. Når Høyesterett i siste instans ikke fullstendig får avklart et rettsspørsmål, og avgjørelsene deres er retningsgivende for de underordnede domstolene, kan det sørge for usikkerhet om hvordan et rettsspørsmål egentlig skal løses. Når Høyesterett ikke er samlet slik de er i enstemmige saker, sender de ut signaler til lavere rettsinstanser om at ytterligere arbeid kreves for å komme frem til en klar løsning av lignende saker. Altså må dommere se til andre rettskildefaktorer enn prejudikatet for å komme frem til en løsning i saken.

For det *andre* er det et moment om hvor sterk dissens det eventuelt har vært. Jo mer delte meningene har vært, desto mer sannsynlig vil de fleste anse det for å være at standpunktene kan bli

⁵⁰ Skoghøy op.cit. s.341.

⁵¹ Jens Edvin A. Skoghøy, *Den nødvendige dissens*, Jussens Venner 2014 s.162-183 s.176.

⁵² Skoghøy, *Den nødvendige dissens*, s.177.

⁵³ Ola Mestad, *Dissensens alvor – Om nyare dissensar i Høyesterett*, Lov Sannhet Rett – Norges Høyesterett 200 år, Oslo 2015 s.222, Henrik Litlere Bentsen, *Dissenser i Norges Høyesterett*, Tidsskrift for samfunnsforskning vol 55, nr.1, s.3-22 med videre henvisninger. Om Høyesteretts funksjoner, se Høyesteretts hjemmesider www.domstol.no/hoyesterett.

endret, og desto mindre betenkelig vil det derfor også være å endre det.⁵⁴ Et eksempel på dette finner vi i Rt. 1978 s. 521 (Rein-dommen). Staten ble her frifunnet for ansvar for tap ved at tamrein var blitt påkjørt av NSB som gikk gjennom reinbeiteområdet. Spørsmålet i dommen var om det ulovfestede objektive erstatningsansvaret som var lagt til grunn i rettspraksis tidligere, også skulle gjelde for jernbanen ved påkjørsel. Under dissens, 3-2, mente Høyesterett at NSB *ikke* kunne pålegges slikt objektivt ansvar. Mindretallet kom til at staten måtte være ansvarlige etter reglene om objektivt ansvar. Flertallet delte seg i to fraksjoner når det kom til begrunnelsen for sitt resultat. To av dommerne i flertallet sammenlignet den risiko reinsdyrene ble utsatt for med alle andre former for risiko. Den tredje i flertallet – sammen med mindretallet, tok avstand fra dette synspunktet, men bygde sitt resultat på at et ansvar her måtte være avhengig av om påkjørsel representerte en vesentlig risiko for «reindriftsnæringen i sin helhet».⁵⁵ Dette synspunktet var dommeren alene om.

Sprikende begrunnelser kan dermed ha betydning for en dissensavgjørelses vekt.⁵⁶ Ett eksempel, er slik som i ovennevnte tilfelle, der Høyesterett deler seg i flertall og mindretall når det kommer til resultatet, og hvor flertallet samtidig deler seg i to eller flere fraksjoner internt når det kommer til begrunnelsen for resultatet. Det kan også tenkes andre tilfeller hvor for eksempel mindretallet deler seg, eller at det ikke deles inn i slike fraksjoner i det hele tatt, men hvor det bare er en skarp dissens, eller hvor dommerne bruker ulike rettskilder eller lignende i sin begrunnelse etc. I denne typen saker blir ikke begrunnelsen Høyesterett legger til grunn like overbevisende som den ellers ville vært, for eksempel ved en enstemmig avgjørelse. I slike saker kan det være vanskelig å trekke ut generelle rettssetninger som senere kan anvendes i lignende saker, og i så måte kan dissensen svekke avgjørelsens vekt.

For det *tredje* kan en avgjørelse avsagt under dissens ha mindre vekt enn enstemmige avgjørelser fordi dissenser i avgjørelsene kan medføre at Høyesterett ikke oppfyller de hovedmålene de skal arbeide for – rettsavklaring og rettsutvikling.⁵⁷ Disse tilfellene ligner litt på «omkamp»-tilfellene

⁵⁴ Eckhoff op. cit. s. 184.

⁵⁵ Dommer Holmøys vota på side 535 i dommen.

⁵⁶ Se Nygaard op. cit. s. 323 der Nygaard i petitavsnittet mener at Rt. 1986 s. 1019 (Fuglevatn-dommen) har liten prejudikatverdi på grunn av sprikende begrunnelse. I Fuglevatn-dommen argumenterte Høyesterett seg bort fra Reindommen med klar understreking av dissensene.

⁵⁷ Det skal bemerkes at Høyesterett selv tidligere har sagt at de arbeider for tre hovedmål; rettsenhet, rettsavklaring og rettsutvikling, se Tore Schei, *Har Høyesterett en politisk funksjon?* I Lov og Rett 2011 s. 319 s. 322 og Eirik Akerlie, *Om Høyesteretts hovedmål: Rettsenhet, rettsavklaring og rettsutvikling*, Lov Sannhet Rett, Oslo 2015, s.158-

som redegjort for tidligere i oppgaven. Eksempler på dette finner vi blant annet i Rt. 2006 s. 293 (Arves trafikkskole-dommen), Rt. 1996 s.1415 (Borthen-dommen), Rt. 1996 s.1440 (Thunheim-dommen), Rt. 2013 s. 1345 (strukturkvotedommen) og Rt. 2010 s. 143 (rederibeskatningsdommen). Alle disse dommene er avsagt i plenum og gjelder tilbakevirkningsforbudet i Grunnloven § 97. Disse dommene er avsagt under skarp dissens. Underrettene og andre rettsanvendere vil i utgangspunktet anse seg bundet av den rettsoppfatning Høyesteretts flertall gir, selv om dommen er avsagt under dissens. Det kan imidlertid knytte seg usikkerhet til om rettsstilstanden bør være slik den er, når det til stadighet er uenighet om hvordan tilbakevirkningsforbudet i Grunnloven § 97 skal anvendes. Det er vanskelig ut fra dommene – og særlig den omstendighet at de ble avsagt med størst mulig dissens – å utlede hvor grensen for tilbakevirkningsforbudet går.⁵⁸

For det *fjerde* kan dissens være et moment for å fravike en tidligere avgjørelse avsagt av Høyesterett. Andre momenter vil imidlertid også spille inn når det kommer til hvor mye vekt man kan tillegge dissensen. Et slikt moment er for eksempel om det kun foreligger én enkelt dom, eller om det foreligger flere som går i samme retning. Dersom det foreligger flere avgjørelser som trekker i samme retning, og det ikke er noen konflikt mellom dommene og de andre rettskildfaktorene, er betenkelighetene større for å fravike en tidligere avgjørelse.⁵⁹ Man har da heller ingen oppfordring til det. Motsatt vil dette si at dersom tidligere avgjørelser *ikke* trekker i samme retning og/eller andre rettskilder peker i en annen retning, er betenkelighetene lavere for å fravike tidligere avgjørelser. I disse tilfellene vil dermed dissensmomentet kunne komme inn med full tyngde.

Enkelte forfattere bemerker imidlertid at dissens kan svekke prejudikatverdien av en dom uten å begrunne dette nærmere.⁶⁰ Dette skyldes nok at disse forfatterne bruker dissensen som et mo-

162. Per i dag er «rettsenhet» tatt bort, og Høyesterett arbeider nå for «rettsavklaring og rettsutvikling», se Høyesteretts hjemmesider www.domstol.no/hoyesterett og Høyesteretts årsmelding for 2015.

⁵⁸ Eirik Akerlie, *Om Høyesteretts hovedmål: Rettsenhet, rettsavklaring og rettsutvikling*, Lov Sannhet Rett, Oslo 2015, s.166-167.

⁵⁹ Eckhoff, op. cit. s.184.

⁶⁰ Se eksempelvis Boe op. cit. s.308 der han skriver at «[f]or det annet beror vekten til enhver dom på om dommen er enstemmig eller om den er blitt avsagt under dissens» uten å begrunne dette nærmere. Erik Boe og Jan E. Helgesen gjør det samme i *Oversikt over juridisk metode og statsrett*, 2. utgave, Oslo 1996, s. 42, der det står at «noen momenter vil spille inn når man vurderer vekten av den gamle høyesterettsdommen: Er dommen enstemmig eller avsagt under dissens?» uten at dette presiseres noe nærmere. Samme med Skoghøy der han kun skriver at «[s]elv

ment i en helhetsvurdering av flere forhold som kan svekke eller styrke vekten av en dom.⁶¹ Dissensen i seg selv svekker ikke en dom alene. Selv om det kan virke som at man her gir uttrykk for at enstemmige avgjørelser generelt sett har høyere vekt enn avgjørelser avsagt under dissens, er nok tanken at det må foretas en individuell vurdering av dissensens betydning i hver enkelt sak, sett hen til de øvrige momenter som kan styrke eller svekke en doms prejudikatverdi.

Basert på det ovennevnte, virker det å være en relativt bred enighet i teorien om at dissens i en avgjørelse er ett av flere momenter i en samlet vurdering som kan svekke eller styrke en doms prejudikatverdi. Det er imidlertid ingen automatikk i at en avgjørelse avsagt under dissens er rettskildemessig svakere enn en enstemmig avgjørelse, ettersom prejudikatverdien til en dom er knyttet til flertallets begrunnelse. Følgelig er rettskildeverdien av en dissensdom avhengig av hva flertallets argumenter og standpunkt i dommen er. Dissens kan videre være et moment som spiller inn for å fravike en tidligere avgjørelse.⁶² Dette gjelder særlig dersom det er konflikt mellom rettskilder.

Jeg skal i det følgende undersøke om Høyesterett – i praksis – opptrer i tråd med rettskildeteorien, når det kommer til anvendelsen av dissensdommer i senere avgjørelser.

om en dissens eller et særvotum kan bidra til å svekke prejudikatverdien av en dom, utgjør de ikke noen trussel for rettens autoritet», se Jens Edvin A. Skoghøy, *Den nødvendige dissens*, Jussens Venner 2014 s. 162-183 s.183.

⁶¹ Boe op.cit.s.307-308 hvor han ramser opp syv momenter som styrker eller svekker domsvekten. Tilsvarende betraktninger finner vi hos Skoghøy i Skoghøy, *Bruk av rettsavgjørelser ved lovtolkning og annen rettsanvendelse*, s.334.

⁶² Eckhoff op. cit. s.182-185.

4 Hvordan Høyesterett anvender dissensavgjørelser i praksis

4.1 Litt nærmere om valgt metode for analysen

4.1.1 Utgangspunkt for søk

Til min undersøkelse har jeg valgt ut alle dissensavgjørelser⁶³ fra 1986 og frem til i dag i avtaleretten. I strafferetten har jeg valgt ut alle dissensavgjørelser innenfor kategoriene «drap», «voldtekt», «ran» og «narkotikaforbrytelser», fra 1995 og fram til i dag. Bakgrunnen for at jeg har valgt alle dissensavgjørelser siden 1986 i avtaleretten er for å ha et tilstrekkelig antall avgjørelser å foreta min analyse ut i fra. I strafferetten har jeg valgt ut avgjørelser fra 1995 og frem til i dag ettersom to-instansreformen trådte i kraft 01.08.95.⁶⁴ Fra to-instansreformen ble innført og fram til i dag har det blitt avsagt svært mange avgjørelser av Høyesterett. I en oppgave som denne er det ikke mulig å ta for seg avgjørelser av et så stort omfang. Jeg har derfor valgt å forholde meg til de spesifikke grupper av straffesaker – som nevnt ovenfor. Dette også for at antall avgjørelser jeg ender opp på ved en slik avgrensning, omtrent tilsvarer med hvor mange dissensavgjørelser man finner i avtaleretten fra 1986 og frem til i dag.

Jeg har valgt å fokusere på avgjørelser avsagt av Høyesterett i avdeling i begge rettsområdene. Følgelig er Ankeutvalgets avgjørelser holdt utenfor. Dette grunnet at det hverken er tid eller ordmessig plass til dette i en slik oppgave, og fordi de ikke er prejudikater.

Jeg har videre søkt opp avgjørelsene disse blir henvist til i, helt åpent, uavhengig av rettsområde, slik at jeg får med alle treff i alle avdelingsaker. Dette fordi undersøkelsesobjektet mitt ikke

⁶³ Jeg vil variere mellom bruken av begrepene «avgjørelse», «sak», og «dom». En dom er en avgjørelse, men alle avgjørelser er ikke nødvendigvis dommer. Når jeg viser til en «avgjørelse», «sak» eller «dom», viser jeg derfor til en dom eller en kjennelse avsagt av Høyesterett. Meningsinnholdet er altså det samme, selv om forskjellige begrep blir brukt.

⁶⁴ Se NOU 1992:28 og Ot.prp.nr.78 (1992-1993) om lov om endringer i straffeprosessloven mv. (to-instansbehandling, anke og juryordning). Tidligere startet de alvorligste sakene i lagmannsretten, men etter denne reformen skulle alle straffesaker behandles i tingretten, og deretter eventuelt ankes til lagmannsretten.

egentlig er spesifikke rettsområder, men dissensaker generelt. Det er likevel grunn til å anta at dommene er innenfor de to rettsområdene, slik at sammenligningen fremdeles er relevant.

Basert på min søkemetode⁶⁵, har jeg funnet at i hele avtaleretten ble avsagt totalt 415 avgjørelser fra 1986 og frem til i dag. Av disse avgjørelsene er 81 avsagt under dissens. I strafferetten ble det fra 1995 og frem til i dag avsagt 658 avgjørelser. Av disse er 90 avgjørelser avsagt under dissens.⁶⁶

4.1.2 Fremgangsmåte etter søk

Som nevnt ovenfor, har jeg 81 avgjørelser i avtaleretten og 90 avgjørelser i strafferetten som utgangspunkt for å finne dommene jeg skal bruke i min videre analyse. Disse dommene blir henvist til i 327 senere avgjørelser – 232 henvisninger i strafferetten og 95 henvisninger i avtaleretten. Henvisningene i disse avgjørelsene har så blitt plassert i hver sin tabell. Denne tabellen inneholder seks kategorier. I grove trekk inneholder den *første* kategorien avgjørelser hvor det vises til dissensavgjørelse av partene i saken eller av Høyesterett selv, før de starter på sin argumentasjon. Den *andre* kategorien omfatter avgjørelser hvor en dissensavgjørelse blir vist til indirekte. Den *trede* er avgjørelser der det blir foretatt rene henvisninger til en dissensavgjørelse, uten ytterligere kommentarer. Den *fjerde* gruppen er tilfeller der det henvises til en dissensavgjørelse, og det knyttes enkelte kommentarer til domspremissene. Den *femte* gruppen er saker hvor dissens blir nevnt, men ikke kommentert, mens den *sjette* gruppen er avgjørelser hvor dissens uttrykkelig blir nevnt, og gis betydning. Nærmere om disse kategoriene kommer jeg tilbake til nedenfor i punkt 4.1.3.

Det jeg er spesielt ute etter er om Høyesterett sier noe om den rettskildemessige vekten knyttet til de respektive avgjørelsene. Jeg har ikke differensiert mellom avgjørelser hvor dissensen skyldes lovtolkning, subsumsjon, vektingen av rettskildene, bevisanvendelsen etc., og avgjørelser

⁶⁵ Alle mine tall baserer seg på søk gjort på www.lovdatab.no under fanen «avansert søk». Her har jeg under fanen «rettsavgjørelser» haket av «Høyesterett» i rubrikken til venstre. For søk i avtaleretten har jeg i søkefeltet under «emne 1» skrevet inn søkeordet «avtale», og videre under «dato» skrevet inn «1986-2016». Jeg har videre krysset av i de øverste boksene «søk i sammendrag», «utvid søket med synonymer» og «søk med åpen endelse». Jeg har i tillegg i de nederste rutene krysset av for «avdeling» og «sivil». I strafferetten har jeg i feltet «emne 1» skrevet inn «drap, voldtekt, narkotika, ran», krysset av for «avdeling» og «straff» i stedet for «sivil», og endret datoen til «1995-2016». For å søke opp dissensavgjørelser har jeg bare skrevet inn «dissens» i rubrikken «emne 2» i begge rettsområder.

⁶⁶ Alle tall er basert på sist utførte søk den 09.12.16.

hvor dissensen eksempelvis skyldes andre mindre omstendigheter, som saksomkostninger eller selve straffeutmålingen. Jeg har sett på dissens som en dissens uavhengig av hva grunnen til de dissenterende vota er. En strafferettsavgjørelse der det er dissens om saksomkostningene, vil for eksempel uansett kunne ha prejudikatsverdi i andre saker når det kommer til saksomkostningsspørsmålet, selv om det er enighet rundt de strafferettslige spørsmål. *Hvor* dissensen i avgjørelsene ligger, er derfor av underordnet betydning. Ulempen med og ikke skille mellom hvor dissensen ligger, er at det ville vært mulig å gå enda mer i detalj når det kommer til undersøkelsen min, dersom jeg hadde gjort det. Det vil for eksempel være mulig å dele opp i enda mindre grupper og få en mer presis analyse. Grunnet tid- og plassmangel har jeg imidlertid valgt å holde dette utenfor i denne oppgaven.

Videre finner jeg det viktig å bemerke at min analyse begrenser seg til høyesterettspraksis, og jeg baserer min drøftelse på de begrunnelser som avgjørelsene selv inneholder. I dette ligger det en feilkilde. Med dette mener jeg at det kan tenkes tilfeller der Høyesterett rent faktisk *kan* ha foretatt vurderinger, avveininger og tolkninger som ikke klart kommer fram av domspremissene. Man må holde muligheten åpen for at hensyn som ikke oppfattes som relevante, blir kamuflert som «juridisk akseptable».⁶⁷ Altså kan Høyesterett for eksempel ha hatt dissens som et moment for å svekke en avgjørelses vekt, uten at dette kommer uttrykkelig fram i domspremissene.

4.1.3 Litt nærmere om de forskjellige kategoriene

Jeg har altså kategorisert de 327 henvisningene i avtale- og strafferetten inn i seks forskjellige grupper – som nevnt i oppgavens punkt 4.1.2. Jeg skal i det følgende redegjøre kort for disse gruppene, og hvilke type saker de inneholder.

Den *første* gruppen er avgjørelser der en dissensavgjørelse blir vist til som en del av partenes anførsler, og avgjørelser der en dissensavgjørelse blir henvist til før Høyesterett starter med sin argumentasjon. Altså avgjørelser hvor det blir vist til en dissensdom, men der Høyesterett selv ikke henviser til avgjørelsen som en *del* av sin argumentasjon. Denne gruppen omfatter også avgjørelser der Høyesterett viser til en dissensavgjørelse på en informativ måte for å opplyse om

⁶⁷ Ketil Lund, *Kontroll av staten i statens egne domstoler*, Lov og Rett, 1987 s.217 og Jens Edvin A. Skoghøy, *Dommeradferd og dommerbakgrunn - Festskrift til Torgny Håstad*, Uppsala 2010 s.713.

saksgangen /saksforholdet frem til behandlingen i Høyesterett fant sted. I avtale- og strafferetten blir en dissensavgjørelse– samlet sett – brukt på denne måten i 26 senere avgjørelser.

Den *andre* gruppen er avgjørelser der en dissensavgjørelse indirekte blir henvist til. Altså ikke direkte som en del av Høyesteretts argumentasjon, men der avgjørelsen blir vist til via en annen kilde. Dissensdommene i denne kategorien fremstår som en form for sekundærkilde. Dette kan for eksempel være der Høyesterett siterer et avsnitt fra en annen avgjørelse som viser til en dissensavgjørelse, eller der man viser til lovforarbeider, og dissensavgjørelsen i den sammenheng blir vist til i proposisjonen etc. I denne kategorien har vi totalt 15 avgjørelser hvor dette blir gjort.

Den *tredje* gruppen er avgjørelser der det kun blir foretatt rene henvisninger. Altså avgjørelser der det ikke gis noen kommentarer overhodet, annet enn referanse til dommen. At det er snakk om rene henvisninger betyr at Høyesterett viser til en avgjørelse, men ikke knytter ytterligere kommentarer til dem, hverken om saksforholdet, resultatet eller den rettskildemessige vekten. I denne kategorien har vi totalt 136 avgjørelser hvor henvisningene blir gjort på denne måten. Det er dermed på denne måten de aller fleste henvisningene blir gjort på.

Den *fjerde* gruppen inneholder avgjørelser hvor det gis enkelte kommentarer til premissene i henviste avgjørelse, men hvor det ikke sies noe om dissensspørsmålet. I denne kategorien finner vi avgjørelser der Høyesterett knytter enkelte andre bemerkninger til avgjørelsen enn det rettskildemessige. Disse bemerkningene kan være gjengivelse av saksforhold, sitat fra avgjørelsen, resultatet i saken, eller andre kommentarer. I denne kategorien finner vi totalt 119 avgjørelser. Dette utgjør den nest største gruppen av henvisninger.

Den *femte* gruppen er avgjørelser der dissens blir nevnt, men ikke blir gitt noen ytterlige bemerkninger til når det kommer til rettskildespørsmålet. Jeg må presisere at det faktisk at dissens blir nevnt i denne sammenheng, ikke nødvendigvis betyr at Høyesterett eksplisitt påpeker det, selv om det også kan være tilfellet. Denne gruppen omfatter dermed også avgjørelser der det er objektivt mulig, basert på hvordan Høyesterett formulerer seg, å legge til grunn at avgjørelsen det vises til er en dissensavgjørelse. Altså tilfeller der man kan lese direkte ut av domspremissene at det er tale om en dissensavgjørelse. Her finner vi totalt 28 avgjørelser.

Den *sjette* og siste gruppen omfatter avgjørelser der dissens blir uttrykkelig nevnt, og samtidig tillegges betydning i en eller annen retning. Altså tilfeller der Høyesterett uttrykkelig sier noe om den rettskildemessige vekten av avgjørelsen. I denne siste kategorien har vi totalt 4 avgjørelser, hvorav samtlige er innenfor strafferetten. Med andre ord kommenteres dissensens vekt i bare 4 av 327 saker.

4.2 Høyesteretts faktiske bruk av dissensavgjørelser i avtale- og strafferetten

4.2.1 Utgangspunkt

I avtaleretten ble første dissensavgjørelse etter 1986 avsagt i 1987. Etter dette har det blitt avsagt 80 avgjørelser under dissens. Av disse 81 avgjørelsene har 36 av dem aldri blitt benyttet i senere saker av Høyesterett i avdeling. Disse har følgelig ingen interesse, og vil bli holdt utenfor. Vi sitter da igjen med 45 avgjørelser som har blitt benyttet i senere saker på en eller annen måte. Det er avgjørelsene hvor disse 45 blir henvist til i, som er interessante for min videre undersøkelse. I avtaleretten blir det i 95 senere avgjørelser henvist til en dissensavgjørelse i en eller annen form som skissert ovenfor.

I strafferetten har det siden 1995 blitt avsagt 90 dissensavgjørelser av Høyesterett i avdeling. Av disse blir 70 avgjørelser henvist til i en én eller flere senere saker. Dermed har 20 av avgjørelsene aldri blitt benyttet i senere saker. Disse 20 holdes følgelig utenfor. I strafferetten blir det i 232 senere avgjørelser henvist til en dissensavgjørelse.

Samlet er det derfor 327 henvisninger til en dissensavgjørelse totalt.

4.2.2 Første gruppe: Dissensavgjørelse vist til av partene eller av Høyesterett før Høyesteretts argumentasjon

I avtaleretten blir det i 17 senere saker henvist til en dissensavgjørelse som faller inn under denne kategorien. I strafferetten finner vi 9 slike saker. Altså har vi 26 tilfeller hvor en dissensavgjørelse blir vist til av partene, eller av Høyesterett før deres argumentasjon.

Et eksempel på en avgjørelse i avtaleretten der en dissensavgjørelse (Rt. 1990 s. 206) blir vist til av partene er Rt. 2000 s. 1487. På side 1489 redegjør Høyesterett for hva den ankende part har gjort gjeldende. Én av de tingene den ankende part anfører er at «[f]lertallets standpunkt i dommen Rt-1990-206 [ikke kan] tillegges avgjørende vekt mot en slik løsning». Motsatt gjør anke- motparten det gjeldende på side 1490 at «[d]et følger av dommen Rt-1990-206 at dette må lede til at også ektepakten fra 1996 må kjennes ugyldig».

Vi kan i dette tilfellet stille spørsmål ved hvorfor Høyesterett ikke vurderer saken, ettersom partene åpenbart er uenige om den. Svaret på dette må nok være at Høyesterett i 2000-saken løste den på et litt annet faktisk grunnlag enn det partene la fram i sine anførsler. I 1990-saken var det opprettet en ektepakt og en særskilt avtale samtidig. Høyesterett kom her frem til at tilleggsavtalen var ugyldig. Ektepakten ble også kjent ugyldig på grunn av sammenhengen mellom dem. I 2000-saken ble det opprettet en ektepakt ved ekteskapsinngåelsen, og en ny ektepakt ti år senere. I forbindelse med opprettelsen av den nye ektepakten hevdet mannen at partene hadde inngått en muntlig tilleggsavtale som gjorde hele ektepakten ugyldig. Høyesterett fant ikke i 2000-saken grunn til å kommentere partenes anførsler vedrørende 1990-dommen, ettersom den her mente at den nye ektepakten ga uttrykk for en gaveoverføring og en formuesordning som var reell mellom partene. Dermed var det «unødvendig å gå nærmere inn på spørsmålet om hvilken virkning en ugyldig underhåndsavtale om at ektepakten ikke skulle ha noen virkning dem imellom, ville hatt på gyldigheten av ektepakten».

Et eksempel på et tilfelle der Høyesterett viser til en dissensavgjørelse før de starter med sin argumentasjon finner vi i Rt-1992-1397. På side 1398 starter førstvoterende med å redegjøre for hva saken handler om. I den forlengelse sier hun at «[g]runnlaget for kravet er avtaleloven § 36 og plenumsdommene i Rt-1988-276 og Rt-1988-295, Røstad-dommen og Skjelsvik-saken». Henvisningen tjener her ingen andre formål enn å informere om saksgangen så langt.

I strafferetten finner vi også tilsvarende eksempel i blant annet Rt. 2003 s. 52, som gjaldt anke over straffutmåling for de tiltalte i Rt. 2001 s. 58 (dissens 4-1). I avsnitt 11 heter det at «Høyesteretts dom ble avsagt under dissens. Flertallet stemte for opphevelse av lagmannsrettens dom med hovedforhandling fordi en uklarhet ved den protokollerte delen av lagmannens rettsbelæring måtte anses som en saksbehandlingsfeil som kunne ha virket inn på lagrettens svar. Høyeste-

retts mindretall – én dommer – kom til at ingen av ankene kunne føre frem, og sa seg enig i lagmannsrettens straffutmåling».

Det som kjennetegner dommene i denne kategorien er at Høyesterett bruker dissensavgjørelsene på en informativ og opplysende måte. De forholder seg selv passive til resultatet i dommen og dens premisser, men bruker dem for å beskrive et saksforhold eller opplyse om partenes anførsler. I de siste tilfellene er dommene nærmest som faktum å regne, særlig eksempelet fra strafferetten. Når man innehar en slik passiv tilnærming til dommene er det heller ingen poeng i å kommentere rettskildevekten av dem.

4.2.3 Andre gruppe: Indirekte henvisning til dissensavgjørelse

Med indirekte henvisning menes at henvisning til en dissensavgjørelse ikke direkte blir gjort at Høyesterett selv, men skjer avledet gjennom en annen kilde som Høyesterett henviser til. For eksempel forarbeidsuttalelser, domspremisser i en annen sak, juridisk litteratur etc. I avtaleretten blir det i 3 senere avgjørelser henvist til dissensavgjørelser indirekte. I strafferetten er antallet 12. Vi har da 15 henvisninger innenfor denne kategorien samlet sett.

Et eksempel på dette i avtaleretten er Rt. 2010 s. 366 avsnitt 23, der Høyesterett viser til Rt. 2007 s. 1329 (Huldra-dommen) avsnitt 43 og 44. I disse avsnittene viser førstvoterende til at «... ved denne innsatsen må det være frembrakt noe som fremstår som originalt, jf. Rt-1940-327, Rt-1962-964 og Rt-1997-199». Dommen fra 1997 ble avsagt under dissens 3-2. Det samme avsnittet blir gjengitt også i Rt. 2013 s. 822.

I strafferetten finner vi et eksempel i Rt. 2013 s. 193. Førstvoterende viser i avsnitt 20 til delproposisjonen til straffeloven 2005 når han gjør rede for at utgangspunktet er at straffen skal være ubetinget. I den forbindelse siterer han et avsnitt fra proposisjonen der hvor det blant annet vises til Rt. 2005 s. 663 som eksempel på at man etter straffeloven 2005 bør snevre inn adgangen til å idømme deldom. 2005-dommen ble avsagt under 3-2 dissens.

Det som er felles for avgjørelsene som faller inn under denne kategorien er at dissensavgjørelsene som blir nevnt indirekte, ikke er et utslag av at Høyesterett *bevisst* velger å bruke de selv. Avgjørelsene – isolert sett – har ingen betydning for Høyesteretts argumentasjon i disse sakene. Selv om disse avgjørelsene blir vist til via en annen kilde, og dermed *kan* ha betydning indirekte,

har de ingen selvstendig vekt. På bakgrunn av dette, er det følgelig ingen grunn til at Høyesterett skal kommentere det rettskildemessige ved avgjørelsene i denne kategorien.

4.2.4 Tredje gruppe: Rene henvisninger

Med rene henvisninger menes henvisninger til en dissensavgjørelse uten at det knyttes noen kommentarer til den. Innenfor avtaleretten blir det i denne kategorien i 31 senere avgjørelser henvist til en dissensavgjørelse. I strafferetten blir dissensavgjørelser brukt på denne måten i 105 senere saker. Vi har her totalt 136 tilfeller hvor det foretas rene henvisninger.

Avgjørelsene som faller inn under denne kategorien er i hovedsak avgjørelser hvor rettsstilstanden er helt klar, eller i alle fall der Høyesterett *antyder* at rettsstilstanden er klar i sine premisser, slik at det er unødvendig med en utdypning. Se for eksempel Rt. 2014 s. 100 i avtaleretten, hvor det sies at «[j]eg finner etter dette at klart at partene bindende kan avtale at avtale først er inngått når den er undertegnet av begge parter. Dette er uttrykkelig forutsatt i [...] Rt-2011-410 avsnitt 70». Avgjørelsen fra 2011 var en dissensavgjørelse (4-1).

For et annet eksempel, se den strafferettslige avgjørelsen Rt. 2015 s. 1115 der Høyesterett sier at «[i] rettspraksis er det lagt til grunn at oppreisningserstatning normalt skal *gis* dersom vilkårene er oppfylt, se blant annet Rt-2014-745 avsnitt 30». 2014-avgjørelsen ble avsagt under dissens 4-1.

Denne kategorien omfatter også de tilfeller hvor det foreligger flere dommer som peker mot samme resultat, hvor en henvisning gjøres nesten som en formalitet for å understreke et synspunkt. Se for eksempel Rt. 2001 s. 411 der Høyesterett sier at «[v]ed straffutmålingen tar jeg utgangspunkt i at Høyesterett i de senere år har hevet straffenivået for flere kategorier voldtekt, jf. eksempelvis Rt-1994-1552, Rt-1999-363 og Rt-1999-919». Her ble Rt. 1999 s. 363 avsagt under dissens 4-1. Her er det ingen konflikt mellom rettskildene man viser til, og da er det heller ingen behov for ytterligere kommentering vedrørende rettskildebildet.

Samlet kan vi da si at avgjørelsene som faller inn under denne kategorien – isolert sett – ikke blir brukt som *eneste* argumentasjonskilde til å komme frem til et bestemt resultat. Dissensavgjørelsene i denne gruppen blir brukt for å gjenta tidligere gitte resonnement, uten at avgjørelsene i seg selv har noen avgjørende argumentasjonsverdi. De blir både brukt som opplysende argument

i de tilfeller man ønsker å forankre synspunkter om den allerede eksisterende rettstilstanden, og de blir også brukt for å underbygge at flere rettskildedefaktorer gir grunnlag for samme slutning. Det foreligger for eksempel flere dommer som avgjør et spørsmål på samme måte, eller at det foreligger en lovbestemmelse som man finner det naturlig å forstå på en bestemt måte, og denne forståelse også er lagt til grunn av Høyesterett i tidligere. En nærliggende forklaring kan være at når et standpunkt har støtte i flere rettskildedefaktorer, har ikke vekten av dissensavgjørelsene det vises til, noe særlig relevans, og blir derfor ikke kommentert.

4.2.5 Fjerde gruppe: Enkelte kommentarer til domspremissene, men ikke til rettskildespørsmålet

Denne kategorien omfatter avgjørelser hvor Høyesterett knytter bemerkninger til domspremissene i den henviste sak, eller på annen måte kommenterer ytterligere rundt avgjørelsen, ut over en henvisning. I avtaleretten blir det i 35 senere avgjørelser vist til en dissensavgjørelse som faller inn under denne kategorien. I strafferetten blir det i 84 avgjørelser vist til på tilsvarende måte. Totalt har vi dermed 119 tilfeller.

Et eksempel på en slik henvisning i avtaleretten finner vi i HR-2016-476-A. Saken gjaldt spørsmål om en kommune var bundet av avtaler om finansielle instrumenter som administrasjonssjefen hadde inngått på kommunens vegne. I avsnitt 68 siterer Høyesterett førstvoterende i Rt. 2011 s. 410 (dissens 4-1). Deretter sier førstvoterende, i avsnitt 69, at «[i] dommen kom Høyesterett til at det forelå en slik fullmakt på grunnlag av handlinger og unnlatelser fra prinsipalen. I avsnitt 43 i dommen blir det fremholdt at (...)». I det videre siterer førstvoterende sentrale uttalelser gitt i 2010-dommen. Altså bruker Høyesterett domspremissene fra dissensavgjørelsen aktivt i sin argumentasjon, men det knyttes ingen kommentarer til dens rettskildemessige vekt.

I strafferetten illustreres dette blant annet i Rt. 1999 s. 223. Denne saken gjaldt spørsmål om straffansvar for uriktige og ufullstendige opplysninger i forbindelse med salg av aksjer. På side 238 sier Høyesterett at «[d]et er misvisende når lagmannsretten i denne forbindelse viser til at den skattemessige betydningen av forhåndsavtaler i forhold til aksjegevinstbeskatningsloven først ble avklart ved Høyesteretts dom i Rt-1995-872. Dette må bero på en misforståelse. I premisse- ne til denne dom presiseres vilkårene for at en forhåndsavtale om aksjer skulle anses som en av- hendelse slik disse allerede var utviklet i teorien (...)». Som i ovennevnte eksempel, brukes også

premissene fra dommen her i Høyesteretts argumentasjon, uten at rettskildespørsmålet kommenteres.

Grunnen til at dissensspørsmålet ikke kommenteres her kan være at flertallets syn i disse dommene trekker i samme retning som Høyesterett sitt syn i den aktuelle sak. Det er vurderingene, begrunnelsen, og saksforholdene i dommene som er av relevans. Vekten av avgjørelsene som rettskilde synes i denne sammenheng ikke å være viktig. I alle fall blir det ikke synliggjort av Høyesterett. Grunnen til dette kan være at dommene det vises til i disse sakene, blir brukt som rettskilde i tradisjonell forstand. Med det mener jeg at avgjørelsene, og deres premisser, blir brukt delaktig som argument ved fastleggelsen av innholdet i gjeldende rett. Avgjørelsene det vises til i denne gruppen, ser ut til å ha bærende argumentasjonsverdi – i kraft av deres innhold. Ettersom man i disse sakene alltid er enige med flertallet i dissensavgjørelsene det henvises til, er det derfor ikke noen grunn til å kommentere rettskildespørsmålet.

Sammenligner vi denne gruppen med de tre første kategoriene, ser vi at det først er i disse sakene at dissensavgjørelsene det vises til, begynner å få en reell betydning for Høyesteretts argumentasjon. Med dette mener jeg at i *denne* gruppen av saker, så styrkes argumentasjonen for det synspunktet Høyesterett argumenterer for, når de henviser til disse dommene. Sagt på en annen måte – argumentasjonen for det resultatet Høyesterett ønsker, kan bli noe svekket dersom man ser bort fra de henviste avgjørelsene. Premissene i disse sakene blir aktivt brukt for å fremme et synspunkt. I de tre første gruppene svekkes ikke argumentasjonsverdien dersom man lot være å vise til dissensavgjørelsene. Dette enten fordi det for Høyesterett ikke har noen avgjørende betydning for argumentasjonen i den saken (gruppe 1 og 2), eller fordi det foreligger andre avgjørelser som gir uttrykk for det samme synspunkt, eller at rettstilstanden på annen måte er relativt klar (gruppe 3). I *denne* kategorien har dommene det vises til, bærende og – av og til – avgjørende argumentasjonsverdi.

4.2.6 Femte gruppe: Dissens blir nevnt, men ingen kommentar ut over det

Denne gruppen består av avgjørelser hvor dissensen på en eller annen måte blir nevnt, eller at man på andre måter kan legge til grunn at den henviste avgjørelse er avsagt under dissens. I avtaleretten blir det i 10 senere saker henvist til en dissensavgjørelse på denne måten. I strafferetten er antallet 18. Totalt har vi dermed 28 avgjørelser som faller inn under denne kategorien.

Et eksempel på at dissens uttrykkelig blir nevnt av Høyesterett i avtaleretten finner vi i Rt. 2009 s.1208. Saken gjaldt gyldigheten av ligningsnemndas vedtak om skatt på gevinst av aksjesalg. Det sentrale spørsmålet i saken var om aksjene var realisert på tidspunktet for inngåelse av avtalen, eller på et senere tidspunkt. Høyesterett kom her til at aksjene ikke var blitt realisert på avtale-tidspunktet, men på et senere tidspunkt. Førstvoterende viser i sin argumentasjon blant annet til Rt. 1995 s. 872 (dissens 4-1), som hadde klare paralleller til den aktuelle saken. Spørsmålet i den saken var om aksjene var å anse som avhendet på avtaletidspunktet, eller senere. Flertallet kom her frem til at aksjene var å anse som avhendet fra og med avtaleinngåelsen. Mindretallet mente imidlertid avhendelse hadde funnet sted senere, etter avtaleinngåelsen.

I saken fra 2009 trekker førstvoterende blant annet frem skatteloven og dens forarbeider. Hvordan tolkningen av avhendelsesbegrepet skal skje fant man imidlertid ikke et konkret svar på i forarbeidene. Imidlertid fremkom det i et brev fra Finansdepartementet til Skattedirektoratet at et avsnitt i lovproposisjonen var feilplassert, slik at «rettskilder knyttet til det tidligere avhendelsesbegrepet [ville] ha relevans ved tolkningen av realisasjonsbegrepet (...)» – før man også viste til dommen fra 1995.

I sin gjennomgang av dommen fra 1995 siterer førstvoterende i 2009-saken et avsnitt fra dommen hvor hun føyer til at «[d]ommen er avsagt under dissens 4-1. Førstvoterende, som talsmann for flertallet, uttalte: (...)». Deretter legger Høyesterett til grunn at den redegjørelsen som førstvoterende siterte, måtte være det rettslige utgangspunktet også i 2009-saken. Høyesterett følger her i det samme rettslige spor som flertallet i Høyesterett la til grunn i Rt. 1995 s. 872. I 2009-dommen presiserer Høyesterett at avgjørelsen det henvises til er avsagt under dissens, men gir ingen ytterligere bemerkninger vedrørende dens vekt som rettskilde. Høyesterett innehar her en passiv rolle når det kommer til dissensspørsmålet. Det at dommen ble avsagt under

dissens spilte ingen nevneverdig rolle for Høyesteretts rettslige vurdering i 2009-saken. Det kommer i alle fall ikke til uttrykk i domspremissene. Uttalelsene i forarbeidene var isolert sett i konflikt med det man kom frem til i 1995-saken, og innebar «en endring av rettstilstanden» (avsnitt 33). Det viste seg imidlertid at dette kun var en bagatellmessig feil – som nevnt ovenfor – slik at alle rettskildene, samlet sett, egentlig trakk i samme retning. Som nevnt tidligere i oppgaven, er det ingen poeng i å kommentere rettskildevekten til en avgjørelse man er enig i.

Andre saker hvor det er mulig å legge til grunn at det var dissens finner vi blant annet i Rt. 2013 s. 1228. I avsnitt 33 sier Høyesterett at «[i] Rt-2008-537 [dissens 3-2] drøfter mindretallet riktignok en problemstilling som har noen likhetstrekk med spørsmålet i saken her. Men det dreide seg om et kontraktsforhold og en forsikringsordning som atskilte seg vesentlig fra vårt tilfelle, og jeg går derfor ikke nærmere inn på saken, som flertallet løste på annet grunnlag».

Her viser Høyesterett til «flertallet» og «mindretallet» i 2008-saken i sin argumentasjon. Det er følgelig ingen tvil om at Rt. 2008 s. 537 er en avgjørelse avsagt under dissens. Det Høyesterett gjør i denne saken er først å gå gjennom forsikringsvilkårene. Når man her har kommet fram til et resultat spør førstvoterende seg om «andre rettskilder kan lede til et annet resultat enn det som etter [hans] syn følger av vilkårenes ordlyd» (avsnitt 32). Derfor henvises det til 2008-saken ettersom mindretallet drøftet en lignende problemstilling der. Grunnet forskjellige saksforhold, fant imidlertid ikke Høyesterett å legge vekt på disse uttalelsene. Høyesterett kommenterer ikke rettskildespørsmålet ettersom rettspraksis, og de øvrige rettskilder, ikke er i konflikt med førstvoterendes forståelse og tolkning av gjeldende forsikringsvilkår.

I strafferetten finner vi tilsvarende betraktninger i blant annet Rt. 2002 s. 900. Denne saken gjaldt spørsmål om det i en straffesak i lagmannsretten behandlet med jury, skulle vært stilt nye spørsmål til juryen. Videre om det ble gjort en feil ved oppdelinga av forklaringene fra de rettsoppnevnte sakkyndige. Høyesterett viser her til et avsnitt i en tidligere avgjørelse når det kom til utgangspunktet for når de psykiatriske sakkyndige skulle gi forklaring i en straffesak for lagmannsretten med jury. Høyesterett uttaler så videre at; «[e]r enig i dette utgangspunktet. Spørsmålet er også drøfta i Rt-2001-524, særleg av mindretallet». Følgelig viser Høyesterett til at 2001-saken er avsagt under dissens.

Det som karakteriserer avgjørelsene i denne gruppen er at Høyesterett forholder seg taus rundt det rettskildemessige. Det er ingen *synlig* bevissthet rundt dissensspørsmålet, eller det uttales i alle fall ikke noe om det. Om uttalelsene er avgitt av et flertall eller et mindretall ser ikke ut til å spille noen rolle for dommens rettskildemessige vekt i den foreliggende sak. Det er *innholdet* i begrunnelsene som er av betydning. Uttalelsene man viser til i denne kategorien er ofte i tråd med det resultatet man argumenterer for, og da er det som nevnt tidligere, lite hensiktsmessig å kommentere rettskildespørsmålet.

Etter en grundigere gjennomgang av alle de 28 avgjørelsene i denne kategorien, når det kommer til om det gjøres praksisendring i noen av disse sakene, *uten* at dissensspørsmålet kommenteres, viser at det *ikke* gjøres en praksisendring i noen av disse sakene. Etter Høyesteretts syn foreligger det ingen konflikt mellom rettskildene. Det er av den grunn ingen behov for å kommentere rettskildespørsmålet.

4.2.7 Sjette gruppe: Dissens blir eksplisitt nevnt og gis betydning

Denne kategorien inneholder avgjørelser hvor Høyesterett *ekspisitt* sier at henviste avgjørelse er avsagt under dissens, og i tillegg knytter bemerkninger til den rettskildemessige vekten av den. I avtaleretten er det *ingen* avgjørelser – fra 1986 og fram til i dag – hvor dissensen både blir vist til, kommentert og tillagt vekt i en eller annen retning. I strafferetten finner vi *fire* avgjørelser i denne kategorien.

1. Rt. 2010 s. 1638

Én av disse sakene er Rt. 2010 s. 1638. Denne saken gjaldt spørsmål om reglene om advokaters taushetsplikt var til hinder for å gi et advokatfirma pålegg om å utlevere opplysninger til ØKO-KRIM. Når det kom til spørsmålet om taushetsplikten også omfattet navnet på advokatens klient, kom Høyesterett til at navnet på en klient i et egentlig advokatoppdrag måtte anses for å være omfattet.

Høyesterett viser i sin argumentasjon blant annet til Rt. 1999 s. 911, som ble avsagt under dissens (3-2). Denne saken gjaldt en forsvarers forklaringsplikt ved rettslig avhør i forbindelse med etterforskningen av en straffesak. Forsvareren hadde i en drapssak mottatt anonymt tips om at en annen enn tiltalte kunne være gjerningsmannen. Advokaten undersøkte dette med to av sine

klienter og meddelte politiet at det tipset kunne tenkes å angå en bestemt mann. Politiet ville deretter vite hvem de to klientene var, noe advokaten nektet å besvare. Høyesteretts flertall mente at navnet på en klient bare omfattes av advokaters taushetsplikt dersom det er konkret mulighet for at noe som kan sies å være *betrodd* advokaten, blir røpet om navnet på klienten blir kjent. I den saken kom flertallet til opplysningene om hvem klienten hans var, ikke var vernet av taushetspliktreglene.

Ved henvisningen til ovennevnte dissensavgjørelse, presiserer førstvoterende i avsnitt 45 at «[a]vgjørelsen ble avsagt med tre mot to stemmer», før hun siterer begrunnelsen til flertallet. Allerede her ønsker Høyesterett å bemerke at 1999-dommen ble avsagt under dissens.

Videre sier førstvoterende i avsnitt 50 at «[s]elv om flertallets uttalelse i Rt-1999-911 var generelt formulert, kan det ved vurderingen av rekkevidden av avgjørelsen etter mitt syn ikke sees bort fra de problemer gjennomføringen av den regel flertallet stiller opp [...]» Førstvoterende utdyper dette nærmere med at «[s]iden advokaten sjelden vil vite hvilke opplysninger den som fremmer begjæringen har, vil det dermed også kunne være vanskelig eller umulig for ham å ha full oversikt over hva som vil bli konsekvensene av at klientens navn opplyses. Dette kan gjøre den regel flertallet stilte opp i Rt-1999-911 vanskelig å praktisere og sette advokaten i en svært vanskelig situasjon, ikke minst fordi brudd på taushetsplikten er straffbelagt. (...) Uansett kan den regel flertallet stiller opp, være problematisk også der det ikke er en slik kobling. Jeg nøyer meg med å vise til mindretallets votum». Førstvoterende antyder her at hun er skeptisk til å følge den praksisen flertallet i Rt. 1999 s. 911 stilte opp.

Førstvoterende uttaler videre i avsnitt 51 at «[e]n sentral del av flertallets begrunnelse synes for øvrig å ha vært knyttet til hva som er en naturlig språklig forståelse av begrepet «som er betrodd» advokatens i hans stilling. Innholdet i dette begrepet har imidlertid blitt ytterligere presisert i senere rettspraksis, se Rt-2006-1071 avsnitt 20 flg. Her uttaler en enstemmig Høyesterett at begrepet *betroelse* ikke bare omfatter informasjon gitt i fortrolige samtaler mellom klient og advokat, men også informasjon advokaten på annen måte innhenter eller får tilgang til på vegne av klienten i egenskap av sitt yrke og som ledd i klientforholdet». Høyesterett sier her at tolkingen av begrepet «som er betrodd», som var en sentral del av begrunnelsen i 1999-saken, i senere tid har blitt spisset og mer konkretisert. I den forbindelse trekker førstvoterende inn en annen dom – Rt. 2006 s. 1071 – hvor man kom til at taushetsplikten også omfatter selve klient-

forholdet. Førstvoterende presiserer samtidig at uttalelsene i den dommen ble avsagt av en «enstemmig Høyesterett».

Det er dermed to hovedpoenger som gjør seg gjeldende i denne saken: Det *ene* er den senere utviklingen i rettspraksis, altså at begrepet «som er betrodd» har blitt mer tydeliggjort, og følgelig må forstås på en annen måte enn man la til grunn i 1999-saken. Det *andre* er selve argumentets kvalitet, altså at innholdet i den regel flertallet stilte opp i 1999, vil være svært vanskelig å gjennomføre i praksis. Disse to forholdene gjør at førstvoterende i 2010-dommen *ikke* deler flertallets oppfatning i 1999-dommen om hvordan rettstilstanden skal være. Høyesterett sier uttrykkelig i avsnitt 53 at avgjørelsen fra 2006 ikke kunne anses som «en bindende fravikelse av avgjørelsen fra 1999». Videre at dersom dette skulle anses som en fravikelse, burde man kommentert rettskildespørsmålet i 2006. Dermed foreligger det i realiteten to avgjørelser med to forskjellige resultat. Altså har vi en konflikt mellom to rettskilder som trekker i hver sin retning.

Man kan på en måte si at Høyesterett framstår som litt feige ved å ikke være enda tydeligere på hva de faktisk gjør. Ved å vise til at 1999-avgjørelsen ble avsagt med tre mot to stemmer, og samtidig presisere at dommen fra 2006 ble avsagt enstemmig, sier førstvoterende i realiteten at dissensen svekker 1999-dommens rettskildemessige vekt når hun skal vurdere «rekkevidden av avgjørelsen». Grunnen til at Høyesterett tar opp rettskildespørsmålet her er at man ønsker å bruke dissensen som et argument for å undergrave den forrige sakens betydning og fravike det synet som ble lagt til grunn den gang. Samtidig kan man si at Høyesterett bruker dissensen i 1999-dommen som et moment for å følge synspunktet i avgjørelsen fra 2006. Ved å presisere at denne avgjørelsen ble avsagt enstemmig, og samtidig svekke 1999-avgjørelsen med dissens, styrker man således 2006-avgjørelsens prejudikatsverdi. Etersom Høyesterett kom fram til at navnet på klient måtte anses for å være omfattet av taushetsplikten «[e]tter en samlet vurdering av de nevnte kilder (...)» (avsnitt 54), kommer det klart fram at Høyesterett har brukt det faktum at 1999-avgjørelsen ble avsagt under dissens, som et betydelig moment ved vektingen av de nevnte rettskildene. Her foretar Høyesterett en praksisendring, og når man da har konflikt mellom enkelte av rettskildene, er det følgelig behov for å kommentere rettskildespørsmålet knyttet til rettskilden som er i strid med det synspunktet Høyesterett argumenterer for.

2. Rt. 2010 s. 1313

I Rt. 2010 s. 1313, som gjaldt straffutmåling for ran og ransforsøk, var det sentrale spørsmålet om hvilken betydning det skal ha at domfelte på gjerningstiden var under 18 år. Høyesterett kom her fram til at samfunnsstraff kunne benyttes, da «barnets interesser» trådte i forgrunnen, og kunne bare settes til side så langt det forelå «særlig tungtveiende allmennpreventive hensyn (...)».

Høyesterett viser i sin argumentasjon til blant annet Rt. 2009 s. 903. Denne saken ble avsagt under dissens 4-1, og gjaldt straffutmåling for fire unge menn hvor to ble dømt for grovt ran, og to ble dømt for simpelt ran. Høyesteretts flertall mente det ikke var aktuelt å anvende samfunnsstraff, selv om to av de domfelte på gjerningstidspunktet var under 18 år og var inne i en positiv utvikling. Flertallet mente at det forelå sterke argumenter for å idømme samfunnsstraff, men at de samlet sett ikke hadde slik kvalifisert tyngde at det var grunn til å fravike utgangspunktet for straffutmålingen for ran av kiosk – ubetinget fengsel. Mindretallet mente imidlertid at den positive utviklingen de domfelte hadde vist, sett i sammenheng med den lave alderen, tilsa bruk av samfunnsstraff. Selv om de domfelte hadde opptrådt sterkt klanderverdige, mente mindretallet at det likevel ikke skulle være til hinder for bruk av samfunnsstraff. Mindretallet trakk blant annet frem FNs Barnekonvensjon, hvor det fremkom at fengsling av barn bare skulle benyttes som en siste utvei og for et kortest mulig tidsrom. Det var også et viktig poeng at lovgiver i forarbeidene til straffeloven 2005, selv om loven ikke hadde trådt i kraft på domsavsigelsestidspunktet, ønsket mer omfattende bruk av samfunnsstraff som en alternativ reaksjon, særlig overfor unge lovbytere.

I 2010-saken argumenterer Høyesterett i *tråd* med mindretallets oppfatning i dommen fra 2009, og *fraviker* det synet flertallet la til grunn.

Det som skiller disse to sakene er at Høyesterett i 2009-saken legger til grunn at *utgangspunktet* for straffutmåling i slike saker, der mindreårige er tiltalt, er lengre ubetinget fengselsstraff. Altså skulle samfunnsstraff sees på som *unntak*. Det var bare aktuelt å benytte samfunnsstraff når «helt spesielle forhold» tilsa det. I avgjørelsen fra 2010 legger imidlertid Høyesterett til grunn at utgangspunktet for straffutmåling må være «[d]et som i det lange løp alt i alt best tjener barnets interesser trer i forgrunnen, og kan bare settes til side så langt det foreligger særlig tungtveiende

allmennpreventive hensyn (...)). Altså at *utgangspunktet* må være samfunnsstraff, og at ubetinget fengselsstraff i så tilfelle utgjorde *unntak* fra denne betraktningen.

Når Høyesterett vurderer saken i 2010 viser de blant annet til flere andre rettskilder. Det vises for det første til lovforarbeidene til straffeloven 2005, hvor det fremkommer at lovgiver ønsker mer vekt på «individualprevensjon og rehabilitering», hvor unge lovbytere står i en særstilling. Lovgiver oppfordrer her til økt bruk av samfunnsstraff. For det andre vises det også til FNs Barnekonvensjon, der «barnets interesser» skal tre i forgrunnen, og fengsling kun skal skje dersom det foreligger «særlig tungtveiende allmennpreventive hensyn». Videre vises det også til tre andre høyesterettsavgjørelser som eksempler på at området for samfunnsstraff i praksis har blitt utvidet overfor gjerningspersoner under 18 år. Avslutningsvis vises det til dommen fra 2009 hvor flertallet kom til at det *ikke* kunne anvendes samfunnsstraff.

Alle de rettskilder som Høyesterett i denne saken viser til – med unntak av 2009-dommen – trekker i samme retning: at utgangspunktet er idømmelse av samfunnsstraff. Det foreligger derfor en liten konflikt mellom rettskildene. Selv om de øvrige kilder trekker mot én og samme konklusjon, kan ikke Høyesterett bare lukke øynene for en høyesterettsavgjørelse som avviker fra de andre rettskildefaktorene. 2009-avgjørelsen er i tillegg den nyeste av alle de øvrige henvisne kilder, slik at Høyesterett er nødt til å ta i betraktning resultatet i denne dommen når de skal argumentere i en tilsvarende sak senere.

Høyesterett sier derfor i 2010-dommen at «[d]ommen [Rt. 2009 s. 903] er avsagt under dissens, og jeg er for min del i tvil om flertallets utgangspunkt for vurderingen fullt ut avspeiler den tolkning av straffeloven § 28 a første ledd bokstav b som jeg mener følger av Barnekonvensjonen og utviklingen i norsk strafferett frem mot straffeloven 2005 § 33». Dette er en åpenbar uttalelse som er ment å svekke rettskildeverdien til vedkommende avgjørelse.

Høyesterett bruker dissensen i saken fra 2009 – i tillegg til henvisning til de øvrige rettskilder – som et moment i sin argumentasjon for å *fravike* flertallets synspunkt. Her ønsker Høyesterett å *følge* mindretallet, og de andre rettskildene som trekker i samme retning. Når disse rettskildene samlet peker mot et bestemt resultat, og man har én avgjørelse som peker mot det motsatte, blir vekten av denne dommen naturligvis relevant, og følgelig kommentert. Det er også interessant å se at vekten av de tre andre avgjørelsene som Høyesterett i denne saken viser til, *ikke* blir

kommentert, selv om to av dem også er avsagt under dissens. Dette er et argument for at Høyesterett kun kommenterer rettskildevekten av en avgjørelse i de tilfeller man er uenig med flertallet, og man ønsker å fravike deres standpunkt. I de tilfeller man er *enige* med flertallet er det tross alt ingen grunn til å kommentere dens vekt. Man bruker i tillegg dissensen som et argument for å følge et annet synspunkt, da en svekkelse av *én* doms vekt, styrker de andre dommene.

Man kan på en måte si at 2009-avgjørelsen rett og slett var et feilskjær av Høyesterett, og at man ved 2010-avgjørelsen fikk korrigert dette. Man må ta høyde for at selv Høyesterett kan trække feil og avsi dommer som ikke er materielt riktige. Dersom en tidlig avgjørelse beror på en gal eller mangelfull anvendelse av det tidligere rettskildematerialet, bør de absolutt, og naturligvis, ikke følges. Ved å kommentere den rettskildemessige vekten og fravike synspunktet, sørger Høyesterett for å rette opp i den ubalanse som forelå mellom rettskildene etter at 2009-dommen ble avsagt. I tillegg er det ikke ønskelige at Høyesterett opptrer vaklende når de skal avgjøre viktige rettsspørsmål. Ved å vise til dissensen, og avsi en *enstemmig* dom denne gang, viser man på en måte at man nå har fått avklart rettstilstanden.

3. Rt. 2010 s.456

Rt. 2010 s. 456 gjaldt spørsmål om det var en feil at *siktede* ikke ble gjort kjent med reglene om fritak for vitneplikt i saker mot nærstående. Høyesterett vurderte hvorvidt det var en saksbehandlingsfeil å tillate opplesning fra politiforklaringene og la de tiltalte forklare seg i retten om sine medsiktede nære slektninger, når de ikke på forhånd var orientert om at man ikke plikter å vitne mot sine nærmeste. Høyesterett kom her frem til at det ikke var en saksbehandlingsfeil. Hensynene bak reglene om fritak fra vitneplikt om nærstående var tilstrekkelig ivaretatt gjennom den generelle orienteringen *siktede* får om at vedkommende ikke har plikt til å forklare seg.

I sin argumentasjon viser Høyesterett blant annet til to tidligere høyesterettsavgjørelser. Den ene av dem (Rt. 1988 s. 314) var en narkotikasak hvor den ene domfelte påberopte seg som saksbehandlingsfeil at han ikke ble gjort oppmerksom på retten til å være fritatt for vitneplikt om sine nærstående. Høyesterett kom her frem til at det var tilstrekkelig at vedkommende i lagmannsretten og i tidligere rettsmøter hadde blitt gjort oppmerksom på sin rett som *tiltalt* til å nekte å forklare seg.

I den andre saken, Rt. 2008 s. 657, som ble avsagt under dissens 3-2, kom Høyesterett til motsatt resultat. Den gjaldt spørsmål om det var en saksbehandlingsfeil at man tillot opplesning av politiforklaring av samboeren til en siktet i en narkotikasak. Hun hadde blitt innkalt som vitne, men nektet å forklare seg. To politiforklaringer som hun hadde avgitt da hun selv var siktet i saken, ble imidlertid tillatt lest opp. Tre av dommerne i Høyesterett mente at det heftet en saksbehandlingsfeil, mens to av dommerne var av motsatt oppfatning. Høyesterett mente her at kvinnen skulle vært gjort uttrykkelig oppmerksom på sin rett til å nekte å forklare seg om nærstående.

Her har vi altså to avgjørelser som Høyesterett viser til, med tilnærmet like problemsstillinger, som ikke harmonerer med hverandre.

I 2010-avgjørelsens avsnitt 28 uttales om 2008-avgjørelsen at «Høyesterett kom under dissens 3-2, og under tvil, til at opplesning av politiforklaringen var en saksbehandlingsfeil». Videre sier Høyesterett, i avsnitt 29, at 2008-saken har vært «ansett avgjørende når lagmannsretten og Høyesteretts ankeutvalg i sin kjennelse (...) har kommet til at opplesning av politiforklaringene i vår sak var en saksbehandlingsfeil». Synspunktet som ble lagt til grunn i 2008 innebar i realiteten en endring i rettstilstanden, jf. avsnitt 30. Førstvoterende uttaler videre at «[e]tter mitt skjønn bør imidlertid dommen i Rt-2008-657 fravikes». Etter dette redegjør Høyesterett for hvilke hensyn som gjorde seg gjeldende i Rt. 2008 s. 657, og avfeier at disse hensynene gjør seg gjeldende i den foreliggende sak.

Høyesterett fraviker dermed i 2010-dommen sitt eget standpunkt fra 2008, og går tilbake til den rettstilstand som forelå før 2008-avgjørelsen. Høyesterett er ikke enig i vurderingene som ble foretatt av flertallet i saken fra 2008 og vektleggingen av de hensyn som gjorde seg gjeldende, når det kommer til et vitnes forklaringsplikt i en sak der nærstående er siktet.

For å fravike 2008-avgjørelsen bruker Høyesterett dissensen som et moment. Ettersom det i denne saken var en konflikt mellom de to ovennevnte rettskilder, bruker Høyesterett *dissensen* som et argument for å svekke dens rettskildemessige vekt, for lettere å kunne gå tilbake til den tidligere rettstilstanden. Man kan også si at Høyesterett her bruker dissensen som støtteargument for å *følge* en annen avgjørelse. Ved å vise til at en avgjørelse er avsagt under dissens, og følgelig svekke dens vekt, styrker man samtidig vekten til den avgjørelsen man ønsker å følge.

Det som er et interessant fellestrekk med de tre ovennevnte sakene i denne kategorien, er at de alle er tilfeller der Høyesterett ønsker å *følge* mindretallet i de dommene det henvises til, og samtidig fravike flertallets standpunkt. Man bruker derfor dissensen som et moment for å svekke den rettskildemessige vekten til den henviste avgjørelsen. Man kan også si at Høyesterett på en måte bruker dissensen som et moment for å styrke sin egen argumentasjon i foreliggende sak, da man viser til at mindretallet i den eldre saken kom til samme resultat som Høyesterett gjør i den senere sak.

4. Rt. 2015 s. 833

Rt. 2015 s. 833 omhandlet straffutmåling for grov narkotikaforbrytelse. Spørsmålet her var om det skulle idømmes samfunnsstraff i stedet for fengselsstraff, av hensyn til domfeltes datter, som vedkommende var eneforsørger for. Høyesterett kom her fram til at det ikke kunne idømmes samfunnsstraff. Begrunnelsen for dette var at allmennpreventive hensyn tilsa dette – det ville for det *første* ha «uheldige konsekvenser for barn i et større perspektiv om omsorgsforpliktelser fører til samfunnsstraff også ved grove narkotikaforbrytelser». For det *andre* kunne dette også «gjøre det lettere å rekruttere omsorgspersoner til å begå slike forbrytelser, typisk som kurér eller ved å oppbevare narkotika. I sin tur er dette også uheldig for de barna som de har omsorgen for». For det *tredje* hadde ikke domfelte i denne saken tilstått og «erkjent forholdet».

I sin vurdering av om samfunnsstraff var aktuelt, viser Høyesterett blant annet til Rt. 2011 s. 1744. Denne dommen ble avsagt under dissens 3-2. Saken gjaldt et tilsvarende saksforhold – straffutmåling for oppbevaring av narkotika. Det sentrale spørsmålet her var om det var grunnlag for å anvende samfunnsstraff, da domfelte hadde en syv år gammel datter som hun var eneforsørger for. Flertallet mente det var grunnlag for samfunnsstraff, mens mindretallet var uenige. Flertallet mente at hensynet til «barnets beste» gikk foran de allmennpreventive hensyn som tilsa fengselsstraff. I tillegg mente flertallet at det i denne saken var få andre reelle omsorgsalternativer for datteren. Videre ble det vektlagt at domfelte raskt hadde tilstått og samarbeidet med politiet slik at hele sakskomplekset ble oppklart. Mindretallet mente at det forelå flere omsorgsalternativer, la lite vekt på tilståelsen, og fremhevet de allmennpreventive hensyn. Mindretallet mente at dersom man idømte samfunnsstraff, ville risikoen øke for at aleneforsørgere med dårlig økonomi vil bli presset eller overtalt til å oppbevare narkotika. I tillegg til at dette ville være

uheldig for de barn de har ansvaret for, var det også snakke om et meget betydelig kvantum – 95 kg hasj – hvor spredningsfaren var stor.

Når det kommer til de øvrige rettskilder, viser Høyesterett i 2015-dommen til blant annet straffelovens bestemmelse vedrørende samfunnsstraff og Grunnlovens bestemmelse om barns rettigheter, med videre henvisning til FNs barnekonvensjon. Etter en samlet vurdering av hva som er til «barnets beste» sett opp mot de allmennpreventive hensyn som talte for fengselsstraff, kom Høyesterett frem til at hensynet til barnets beste, *ikke* kunne føre til idømmelse av samfunnsstraff i denne saken.

I 2015-dommen kommer altså Høyesterett til det motsatte resultat enn hva som var tilfellet i 2011-dommen. Høyesterett viser i dommens avsnitt 23 – ved vurderingen av de forskjellige hensyn som taler mot å anvende samfunnsstraff – til dommen fra 2011, og sier at denne avgjørelsen «[var] en dissensavgjørelse med uttrykk for tvil fra flertallets side (...)». Selv om det var enkelte deler ved *saksforholdet* som skilte seg fra hverandre, eksempelvis at vedkommende ikke hadde samarbeidet med politiet, samt at barnevernet i denne saken var et alternativ, er det på det rene at Høyesterett bruker dissensen som et argument for å svekke 2011-avgjørelsens rettskildemessige vekt når det kommer til dens *resultat*. I ovennevnte uttalelse sier man ikke bare at dommen ble avsagt under dissens, men bemerker at flertallet også var i tvil om resultatet.

På den *ene* siden kan man si at de øvrige rettskildene i saken ikke pekte i en bestemt retning, ettersom det berodde på en «konkret vurdering av hvor inngripende det vil være for barnet at en omsorgsperson må sone en fengselsstraff, og de preventive hensynene som taler mot en straff i frihet» (2015-dommens avsnitt 14). Det foreligger derfor ingen *direkte* konflikt mellom de ulike rettskildene, som gjør en kommentering av dommens rettskildemessige vekt nødvendig, slik som i de tre foregående dommene i denne kategorien. På en *annen* side kan man imidlertid si at det likevel var en viss konflikt, ettersom Høyesterett i 2011-dommen la vekt på hva som var til «barnets beste», mens i 2015 la man hovedvekten på «allmennpreventive hensyn», slik mindretallet gjorde i 2001-dommen. Høyesterett er også her, som i de tre øvrige avgjørelsene i denne kategorien, enig med mindretallet i de dommene de viser til. Dissensen blir dermed også her et moment for å fravike et tidligere flertallsstandpunkt, og følge mindretallet.

5 Konklusjon og avsluttende bemerkninger

5.1 Sammenfatning av funn

5.1.1 Kvantitativ sammenfatning

I *avtaleretten* ble det foretatt 95 henvisninger til dissensavgjørelser i en eller annen form, som faller inn under én av de seks skisserte kategoriene i punkt 4.1.3. Av disse 95 knytter ikke Høyesterett kommentarer til den rettskildemessige vekten av avgjørelsene i en eneste avgjørelse. I én avgjørelse sies det at den er avsagt under dissens, men det uttales ikke noe om hvilken betydning det har at den er avsagt under dissens. I det store og det hele virker det her som Høyesterett kun er opptatt av det som fremkommer i domspremissene, og at om avgjørelsene er avsagt enstemmig eller under dissens, spiller en underordnet rolle, i alle fall innenfor *avtaleretten*. Man må selvsagt ta forbehold om at Høyesterett selvfølgelig kan ha hatt dissens som et moment og vurdert dette ved rådslagningen og ved votering, men det kommer i alle fall ikke eksplisitt til uttrykk i domspremissene.

Når det kommer til *strafferetten* er det – av totalt 232 henvisninger – *fire* avgjørelser der Høyesterett kommenterer dissensen, og det faktisk viser seg å ha betydning. Det som virker å være identisk med disse fire avgjørelsene er at Høyesterett bruker dissens som et argument for å fravike et standpunkt man selv tidligere har tatt. Man er uenig i hvordan rettsstilstanden etter en tidligere avgjørelse har utviklet seg, og justerer da dette. For at argumentene skal få større gjennomslagskraft presiserer man da at avgjørelsene det vises til er avsagt under dissens. Dette fordi det er lettere å fravike en avgjørelse avsagt under dissens, enn en enstemmig avgjørelse.⁶⁸

Dette vil si at av *totalt* 327 henvisninger til dissensavgjørelser, er det kun i *fire* tilfeller at Høyesterett konkret knytter bemerkninger til den rettskildemessige betydningen av dissens.

Etter å ha gått gjennom alle dissensavgjørelser i *avtale-* og *strafferetten*, med de avgrensninger som nevnt i avhandlingens punkt 4.1, danner det seg et lite mønster når det kommer til Høyeste-

⁶⁸ Skoghøy, *Bruk av rettsavgjørelser ved lovtolkning og annen rettsanvendelse*, s. 341.

teretts rettskildebruk; Det er *svært sjeldent* at Høyesterett kommenterer rettskildevekten i de sakene de henviser til. I de aller fleste saker blir det kun gitt en ren henvisning, uten å kommentere den rettskildemessige vekten ytterligere, eller at man bruker domspremissene aktivt, uten å ta stilling til rettskildespørsmålet. Det er kun i 1,3 %⁶⁹ av tilfellene i avtale- og strafferetten at Høyesterett eksplisitt knytter bemerkninger til dissensspørsmålet.

5.1.2 Rettskildespørsmålet kommenteres ikke

Grunnen til at rettskildespørsmålet *ikke* kommenteres skyldes flere forhold:

I enkelte saker blir dissensavgjørelsene kun brukt som en *opplyningskilde*, hvor de fungerer som «faktum», i den grad at Høyesterett forholder seg passive til dem. Dette enten fordi det er partene som henviser til dommene, eller fordi Høyesterett kun bruker dommene for å beskrive saksforholdet/saksgangen (gruppe 1), eller at de blir henvist til gjennom en annen kilde (gruppe 2). I disse sakene har ikke dommene noen tungtveiende betydning som rettskildefaktor, og da er det heller ingen grunn til å kommentere rettskildevekten av dem.

I andre saker har dommene noe større betydning som *rettskilde*, uten at rettskildevekten av dem har noen relevans. Dette gjelder avgjørelser hvor rettsstilstanden tilsynelatende er klar, hvor man ønsker å gjenta tidligere gitte resonnement, eller hvor man ønsker være opplysende og forankre sitt synspunkt i en avgjørelse (gruppe 3 og gruppe 5). Dommene i gruppe 3 har imidlertid ingen bærende eller avgjørende argumentasjonsverdi, da resultatet og synspunktene i disse dommene gjerne har støtte i flere andre rettskildefaktorer. Når rettsstilstanden virker å være relativt klar, og/eller en avgjørelse ikke er i konflikt med andre rettskilder, er det ikke nødvendig å knytte bemerkninger rundt dissensspørsmålet. Derfor blir ikke dissensen kommentert i disse dommene.

Vi har også en gruppe saker der dommene har *stor* betydning som rettskilde, og man knytter bemerkninger til premissene i dommene (gruppe 4). I disse sakene er det uten betydning – i alle fall gir Høyesterett inntrykk av det – om de er enstemmige eller avsagt under dissens. Man er i disse sakene opptatt av saksforholdet, begrunnelsen og vurderingene. Man er her enige i flertal-

⁶⁹ Utrekning: $327 * 0,004 = 1,308$

lets syn i den henviste sak. Man har av den grunn ingen oppfordring til å svekke dens vekt som rettskilde, eller på annen måte kommentere rettskildespørsmålet.

Videre har vi en gruppe hvor dissens objektivt sett blir nevnt, men ikke kommentert (gruppe 5). Premisser og uttalelser fra avgjørelsene spiller i disse sakene en stor rolle, hvor man gjerne henviser til enten flertallets eller mindretallets uttalelser, uten at det har noen betydning at de er avsagt av et mindretall eller flertall. I disse sakene er uttalelsene man viser til *ikke* i konflikt med de andre rettskildene, samtidig som uttalelsene er i tråd med det synspunktet Høyesterett har i den aktuelle saken. Derfor er det ingen behov for å kommentere den rettskildemessige vekten av avgjørelsen.

5.1.3 Rettskildespørsmålet kommenteres

Basert på det ovennevnte, er det dermed klart at Høyesterett i majoriteten av avgjørelsene de henviser til en dissensavgjørelse, *ikke* kommenterer rettskildespørsmålet. Av alle foretatte henvisninger er det kun i *fire* strafferettslige avgjørelser at dissensen blir gjort et poeng ut av og tillegges betydning (gruppe 6).

Et særtrekk med disse fire avgjørelsene hvor dissensen blir kommentert, er at dissensen blir brukt som et moment for å svekke dens rettskildemessige vekt for å *fravike* tidligere praksis. I disse sakene er Høyesterett alltid enig med mindretallet i sakene det henvises til. I tillegg kan man si at Høyesterett i disse fire avgjørelsene bruker dissensen som et moment for å *følge* synspunktet i en annen avgjørelse. På den måten *styrker* man vekten til den avgjørelsen man ønsker å følge, ved å *svekke* vekten til den dommen man ønsker å fravike. Høyesterett fremstår dermed konsekvente i sin rettskildebruk av dissensavgjørelser.

Spørsmålet er imidlertid om det bare er i disse fire sakene dissensen aktivt blir brukt som argument for å svekke en avgjørelses vekt, eller om det foretas praksisendring i andre avgjørelser hvor dissensen *ikke* blir kommentert. En gjennomgang av de 28 avgjørelsene i gruppe fem, hvor dissens blir nevnt, men ikke kommentert, viser at det ikke foretas noen praksisendring i disse dommene. Grunnet plass- og tidsmangel er det ikke mulig å gjennomgå flere grupper enn denne. Denne gjennomgangen baserer seg på Høyesteretts syn og formulering. Jeg har i dommene sett etter om Høyesterett *objektivt* sett gir uttrykk for at det er konflikt, motstrid, uenighet eller

lignende mellom de uttalelsene de henviser til i dissensavgjørelsene og de øvrige rettskilder. I disse sakene foreligger det ingen direkte konflikt mellom rettskildene. Det foretas dermed ingen praksisendring i avgjørelser hvor dissens blir nevnt, men dissensen ikke kommentert. Dette styrker og underbygger ovennevnte konklusjon om at Høyesterett opptrer konsekvente i sin rettskildebruk av dissensdommer. Dersom det ikke er konflikt mellom rettskilder, er det naturlig heller ingen behov for å kommentere rettskildespørsmålet.

5.1.4 Er praksisen i tråd med gjeldende lære om dissensaker?

Spørsmålet videre er om denne formen for rettskildebruk – som redegjort for i punkt 5.1.2 og 5.1.3 – samsvarer med rettskildeteorien rundt dissensaker. I teorien er det – som nevnt i punkt 3.2 – flere måter en doms prejudikatverdi kan styrkes eller svekkes på.

I tilfeller hvor Høyesterett *ikke* er enig med tidligere gitte synspunkt, og ønsker å fravike dette, bruker man dissens som et moment for å komme fram til den løsningen man mener er riktig. I disse sakene viser det seg også å være konflikt mellom enkelte av rettskildene. I disse avgjørelsene bruker man også dissensen som et argument for å følge synspunktet i en annen avgjørelse. Det synes som om når rettskildespørsmålet kommer på spissen så får dissens betydning, mens dersom det ikke gjør det, så blir det ikke kommentert.

Dette må sies å være i tråd med rettskildeteorien, som legger til grunn at dersom det foreligger flere rettskildefaktorer som går i samme retning, er betenkelighetene ved å fravike et tidligere standpunkt, større.⁷⁰ Motsatt vil dette si at der man har rettskilder som er i konflikt med hverandre, er betenkelighetene *mindre* ved å fravike et standpunkt, og da vil dissensen kunne brukes som et tungtveiende moment for fravikelsen. Det er på denne måten Høyesterett anvender dissensavgjørelser i avtale- og strafferetten, jf. avhandlingens punkt 4.2.7.

Det er ikke behov for å si noe om rettskildevekten med mindre det er et spørsmål om balansering eller vekting av ulike kilder. Dette gjelder også i de tilfeller alle rettskilder trekker i samme retning. Det vil være unødvendig å kommentere vekten til rettskilder dersom alle peker mot samme løsning. Det er naturlig å knytte bemerkninger til vekten av rettskilder der det er konflikt mellom rettskildene, slik det er i de fire sakene i min undersøkelse. Det kan jo tenkes at

⁷⁰ Thorstein Eckhoff og Jan E. Helgesen, *Rettskildelære*, s.184.

Høyesterett eksempelvis er enig med flertallet i en dissensavgjørelse, men den dissensavgjørelsen er i kollisjon med andre rettskilder, og da lar man kanskje være å kommentere rettskildespørsmålet fordi man på den måten ønsker å gi den mer vekt enn i motsatte tilfeller. Min gjennomgang av de 28 avgjørelsene i gruppe 5 viser imidlertid at det ikke er noen konflikt mellom flertallets begrunnelse og de øvrige rettskildene i de sakene, slik at det ikke er behov for å kommentere rettskildespørsmålet. Det gjøres dermed ingen praksisendring i dommer hvor Høyesterett *ikke* kommenterer rettskildespørsmålet. Dette underbygger konklusjonen om at Høyesterett opptrer konsekvente.

I tillegg ser man at Høyesterett, i gruppe 4 og 5-sakene, følger flertallets begrunnelse i de senere sakene. Man bruker flertallets argumentasjon til støtte for sin sak. Mens i gruppe 6 bruker man dissensen som et moment for å fravike flertallets begrunnelse. Dette er dermed også i tråd med rettskildeteorien, der det heter at prejudikatverdien til en dissensavgjørelse er basert på flertallets begrunnelse, og dissens kun er et moment av en helhetsvurdering for å fravike denne begrunnelsen.⁷¹

Det som er interessant å bemerke i denne sammenheng er at tidligere *måtte* Høyesterett avgjøre sakene i plenum dersom man ønsket å fravike en rettsoppfatning uttalt i en tidligere høyesterettsavgjørelse⁷². Nå er dette et *moment* i vurderingen av om man skal behandle en sak i storkammer.⁷³ Med grunnlag i måten Høyesterett anvender dissensavgjørelser på i avtale- og strafferetten, kan det virke som man nærmest gjør et unntak fra å måtte vurdere den som storkammerssak, i tilfeller der man ønsker å fravike en rettsavgjørelse avsagt under dissens.

Basert på det ovennevnte, virker Høyesteretts praksis å være konsekvent, og i tråd med rettskildeteoriens lære om dissensavgjørelser, jf. avhandlingens punkt 3.2. Det er i alle fall ingen fast regel eller automatikk i at dissensavgjørelser er rettskildemessig svakere enn enstemmige avgjø-

⁷¹ Slik praksisen synes å være, innenfor avtale- og strafferetten, stemmer dette overens med både Boe, Eckhoff, Nygaard og Skoghøys syn, se Skoghøy, *Bruk av rettsavgjørelser ved lovtolkning og annen rettsanvendelse*, s. 341-342, Boe, *Innføring i juss, juridiske tenkning og rettskildelære*, s. 308, Eckhoff og Jan E. Helgesen, *Rettskildelære*, s. 184 og Nygaard, *Rettsgrunnlag og standpunkt*, s.322.

⁷² Den nå opphevede plenumsloven, LOV-1926-06-25-2 om forandring i lovgivningen i Høyesterett § 1.

⁷³ Domstolloven § 5fjerde ledd.

relser. Dette beror på en helhetsvurdering, hvor dissens er ett av momentene. Det er treffende slik Nygaard uttaler om at «dissens *kan* svekke prejudikatsverdien».⁷⁴

⁷⁴ Min utheving, se Nygaard op.cit. s. 322.

6 Kilderegister

6.1 Lovregister

<i>LOV-1814-05-17</i>	Kongeriket Noregs grunnlov (Grunnloven)
<i>LOV-1915-08-13-5</i>	Lov om domstolene (domstolloven)
<i>LOV-1926-06-17-90</i>	Lov om forandring I lovgivningen I Høyesterett (plenumsloven)
<i>LOV-2005-06-17-90</i>	Lov om mekling og rettergang I sivile tvister (tvisteloven)

6.2 Forarbeider

<i>NOU 1992:28</i>	To-instansbehandling, anke og juryordning.
<i>NOU 2001:32</i>	Lov om tvisteløsning (tvisteloven) – Rett på sak, bind A.
<i>Ot. Prp. Nr. 78 (2003-2004)</i>	Om lov om endringer i straffeprosessloven mv. (to-instansbehandling, anke og juryordning).
<i>Ot. Prp. Nr. 51 (2004-2005)</i>	Om lov om mekling og rettergang i sivile tvister (tvisteloven).
<i>Innst. O. nr. 110 (2004-2005)</i>	Om lov om mekling og rettergang i sivile tvister (tvisteloven).

6.3 Juridisk litteratur

Aasland, Gunnar, *Noen betraktninger om rettskildespørsmål i Høyesteretts praksis*, Jussens Venner 2000.

Akerlie, Eirik, *Om Høyesteretts hovedmål: Rettsenhet, rettsavklaring og rettsutvikling*, Lov Sannhet Rett, Oslo 2015.

Andenæs, Johs, *Innføring i rettsstudiet*, Oslo 2002.

Boe, Erik Magnus, *Innføring i juss – juridisk tenkning og rettskildelære*, 3. utgave, Oslo 2010.

- Eckhoff, Thorstein og Helgesen, Jan, *Rettskildelære*, 5. utgave, Oslo 2001.
- Falkanger, Aage Thor, *Høyesteretts vota - Lov, sannhet, rett, Norges Høyesterett 200 år*, Oslo 2015.
- Fleischer, Carl August, *Rettskilder og juridisk metode*, Oslo 1998.
- Lund, Ketil, *Kontroll av staten i statens egne domstoler*, Lov og Rett, 1987.
- Matningsdal, Magnus, *Høyesterett som straffedomstol etter to-instansreformen*, Lov og Rett 2006.
- Mestad, Ola, *Dissensens alvor*, Lov, Sannhet, Rett – Norges Høyesterett 200 år, Oslo 2015.
- Nygaard, Nils, *Rettsgrunnlag og standpunkt*, 2. utgave, Bergen 1999.
- Schei, Tore, *Har Høyesterett en politisk funksjon?* I Lov og Rett 2011.
- Skoghøy, Jens Edvin A., *Bruk av rettsavgjørelser ved lovtolkning og annen rettsanvendelse - Nybrott og odling – Festskrift til Nils Nygaard på 70-årsdagen*, Bergen 2002.
- Skoghøy, Jens Edvin A., *I hvilken utstrekning bør rettsoppfatninger av Høyesterett kunne fravikes? – Lov, sannhet, rett, Norges Høyesterett 200 år*, Oslo 2015.
- Skoghøy, Jens Edvin A., *Dommerrollen gjennom de siste 50 år – noen utviklingstrekk*, Lov og Rett 2011.
- Skoghøy, Jens Edvin A., *Den nødvendige dissens*, Jussens venner 2014.
- Skoghøy, Jens Edvin A., *Dommeradferd og dommerbakgrunn - Festskrift til Torgny Håstad*, Uppsala 2010.

6.4 Rettspraksis

Se vedlegg 1.

6.5 Andre kilder

Henrik Litlere Bentsen, *Dissenser i Norges Høyesterett*, Tidsskrift for samfunnsforskning vol 55, nr.1.

Nettsider

www.domstol.no/no/Enkelt-domstol/-Norges-Hoyesterett/Om-Hoyesterett/Hoyesteretts-virksomhet/

<https://www.domstol.no/globalassets/upload/hret/armelding/armelding---2015.pdf>

www.domstol.no/hoyesterett

Vedlegg 1

6.6 Domsliste

Rt-1940-327	Rt-1962-964	Rt-1978-521	Rt-1986-1019
Rt-1987-1449	Rt-1988-276	Rt-1988-295	Rt.1988-314
Rt-1988-933	Rt-1989-79	Rt-1990-206	Rt-1990-284
Rt-1990-295	Rt-1990-500	Rt-1990-1226	Rt-1991-147
Rt-1991-719	Rt-1991-1439	Rt-1992-374	Rt-1992-438
Rt-1992-1397	Rt-1992-1430	Rt-1992-1442	Rt-1993-1036
Rt-1993-1178	Rt-1993-1474	Rt-1993-1497	Rt-1994-38
Rt-1994-235	Rt-1994-557	Rt-1994-1552	Rt-1995-1
Rt-1995-236	Rt-1995-256	Rt-1995-471	Rt-1995-647
Rt-1995-705	Rt-1995-801	Rt.1995-872	Rt-1995-1274
Rt-1995-1300	Rt-1995-1460	Rt-1995-1540	Rt-1995-1711
Rt-1995-1738	Rt-1995-1848	Rt-1996-243	Rt-1996-362
Rt-1996-13	Rt-1996-1666	Rt-1996-47	Rt-1996-1415
Rt-1996-141	Rt-1996-1440	Rt-1997-199	Rt-1997-21
Rt-1997-160	Rt-1997-1491	Rt-1997-1976	Rt-1997-779
Rt-1998-1357	Rt-1998-416	Rt-1998-1683	Rt-1998-258
Rt-1998-977	Rt-1998-599	Rt-1998-459	Rt-1998-1
Rt-1998-604	Rt-1998-1673	Rt-1999-1672	Rt-1999-1509
Rt-1999-220	Rt-1999-919	Rt-1999-363	Rt-1999-223
Rt-1999-911	Rt-1999-1299	Rt-1999-1892	Rt-1999-1985
Rt-1999-554	Rt-1999-1718	Rt-2000-1460	Rt-2000-800
Rt-2000-3	Rt-2000-373	Rt-2000-40	Rt-2000-1487
Rt-2000-822	Rt-2000-632	Rt-2000-1446	Rt-2000-1597
Rt-2000-1891	Rt-2000-1788	Rt-2001-38	Rt-2001-123
Rt-2001-58	Rt-2001-411	Rt-2001-1039	Rt-2001-1356
Rt-2001-1720	Rt-2002-696	Rt-2002-1052	Rt-2002-1288
Rt-2002-1065	Rt-2002-1295	Rt-2002-1591	Rt-2002-443
Rt-2002-897	Rt-2002-900	Rt-2002-1523	Rt-2002-127
Rt-2002-448	Rt-2002-1210	Rt-2002-730	Rt-2002-872
Rt-2002-835	Rt-2003-134	Rt-2003-804	Rt-2003-486
Rt-2003-1574	Rt-2003-1657	Rt-2003-1127	Rt-2003-52
Rt-2003-118	Rt-2003-897	Rt-2003-893	Rt-2003-1514
Rt-2003-593	Rt-2003-625	Rt-2003-1827	Rt-2004-1887
Rt-2004-1902	Rt-2004-643	Rt-2004-613	Rt-2004-1280
Rt-2004-1256	HR-2004-815-A	Rt-2004-759	Rt-2004-777
Rt-2004-774	Rt-2004-1518	Rt-2004-1267	Rt-2004-950
Rt-2004-2023	Rt-2004-1491	Rt-2004-606	Rt-2004-643
Rt-2004-595	Rt-2004-1969	Rt-2004-1495	Rt-2004-1126
Rt-2004-1392	Rt-2004-407	Rt-2004-1314	Rt-2004-1561
Rt-2004-365	Rt-2005-1112	Rt-2005-1782	Rt-2005-480
Rt-2005-1255	Rt-2005-1442	Rt-2005-1365	Rt-2005-1749
Rt-2005-1729	Rt-2005-1442	Rt-2005-38	Rt-2005-314
Rt-2005-289	Rt-2005-663	Rt-2005-406	Rt-2005-573
Rt-2005-1235	Rt-2005-593	Rt-2005-923	Rt-2005-663

Rt-2005-343	Rt-2005-941	Rt-2005-1718	Rt-2005-1709
Rt-2005-1137	Rt-2005-934	Rt-2005-746	Rt-2005-559
Rt-2005-1112	Rt-2005-101	Rt-2005-16	Rt-2005-929
Rt-2005-1461	Rt-2005-1524	Rt-2005-593	Rt-2006-1281
Rt-2006-293	Rt-2006-1715	Rt-2006-61	Rt-2006-1705
Rt-2006-420	Rt-2006-46	Rt-2006-262	Rt-2006-522
Rt-2006-1585	Rt-2006-309	Rt-2006-309	Rt-2006-471
Rt-2006-1093	Rt-2006-473	Rt-2006-1340	Rt-2006-847
Rt-2006-1462	Rt-2006-1265	Rt-2006-1629	Rt-2006-1071
Rt-2006-1147	Rt-2007-651	Rt-2007-950	Rt-2007-1746
Rt-2007-776	Rt-2007-1537	Rt-2007-791	Rt-2007-983
Rt-2007-1329	Rt-2007-1415	Rt-2007-763	Rt-2007-1281
Rt-2007-862	Rt-2007-1308	Rt-2007-439	Rt-2007-1677
Rt-2007-1281	Rt-2007-490	Rt-2007-330	Rt-2007-1308
Rt-2007-1056	Rt-2007-606	Rt-2007-1236	Rt-2007-1435
Rt-2007-1341	Rt-2007-392	Rt-2008-537	Rt-2008-65
Rt-2008-1354	Rt-2008-982	Rt-2008-1217	Rt-2008-1307
Rt-2008-1601	Rt-2008-121	Rt-2008-1589	Rt-2008-1705
Rt-2008-1737	Rt-2008-27	Rt-2008-118	Rt-2008-1284
Rt-2008-657	Rt-2008-1705	Rt-2008-1403	Rt-2008-1737
Rt-2008-1195	Rt-2008-537	Rt-2009-1319	HR-2009-1337-A
Rt-2009-105	Rt-2009-294	Rt-2009-6	Rt-2009-903
Rt-2009-140	HR-2009-1337-A	Rt-2009-1014	Rt-2009-1159
Rt-2009-750	Rt-2009-1336	Rt-2009-868	Rt-2009-1045
Rt-2009-1394	Rt-2009-740	Rt-2009-1048	Rt-2009-1208
Rt-2010-24	Rt-2010-956	Rt-2010-1283	Rt-2010-291
Rt-2010-748	Rt-2010-1424	Rt-2010-1153	Rt-2010-836
Rt-2010-676	Rt-2010-1391	Rt-2010-143	Rt-2010-1345
Rt-2010-1595	Rt-2010-664	Rt-2010-655	Rt-2010-436
Rt-2010-124	Rt-2010-1313	Rt-2010-1638	Rt-2010-436
Rt-2010-1595	Rt-2010-456	Rt-2010-449	Rt-2010-1082
Rt-2010-1313	Rt-2010-865	Rt-2010-1317	Rt-2010-709
Rt-2010-1076	Rt-2010-1328	Rt-2010-718	Rt-2010-1283
Rt-2010-1317	Rt-2010-1500	Rt-2010-1082	Rt-2010-436
Rt-2010-366	Rt-2010-1635	Rt-2010-1524	Rt-2010-1500
Rt-2011-410	Rt-2011-769	Rt-2011-1022	Rt-2011-1666
Rt-2011-897	Rt-2011-1717	Rt-2011-1789	Rt-2011-1502
Rt-2011-1553	Rt-2011-695	Rt-2011-1188	Rt-2011-1439
Rt-2011-65	Rt-2011-1717	Rt-2011-1304	Rt-2011-462
Rt-2011-1155	Rt-2011-1313	Rt-2011-930	Rt-2011-1455
Rt-2011-462	Rt-2011-206	Rt-2011-1744	Rt-2011-238
Rt-2011-172	Rt-2011-1789	Rt-2011-1744	Rt-2011-641
Rt-2011-774	Rt-2011-1104	Rt-2011-1789	Rt-2011-765
Rt-2011-1155	Rt-2011-695	Rt-2011-10	Rt-2011-936
Rt-2011-119	Rt-2011-1789	Rt-2011-747	Rt-2011-774
Rt-2011-462	Rt-2011-1359	Rt-2012-355	Rt-2012-1114

Rt-2012-1089	Rt-2012-299	Rt-2012-1345	Rt-2012-129
Rt-2012-1458	Rt-2012-1267	Rt-2012-299	Rt-2012-1458
Rt-2012-1316	HR-2012-2340-F	Rt-2012-335	Rt-2012-1145
Rt-2012-330	Rt-2012-1003	Rt-2012-1003	Rt-2012-659
Rt-2012-1051	Rt-2012-1515	Rt-2012-659	Rt-2012-1773
Rt-2012-1576	Rt-2012-1951	Rt-2012-1580	Rt-2012-330
Rt-2012-608	Rt-2012-1926	Rt-2012-1084	Rt-2012-1145
Rt-2012-1537	Rt-2012-1793	Rt-2012-944	Rt-2013-342
Rt-2013-80	Rt-2013-416	Rt-2013-776	Rt-2013-995
Rt-2013-332	Rt-2013-193	Rt-2013-630	Rt-2013-805
Rt-2013-699	Rt-2013-67	Rt-2013-579	Rt-2013-198
Rt-2013-80	Rt-2013-718	Rt-2013-388	Rt-2013-1345
Rt-2013-116	Rt-2013-822	Rt-2013-354	Rt-2013-504
Rt-2014-866	Rt-2014-310	Rt-2014-392	Rt-2014-100
Rt-2014-429	Rt-2014-346	Rt-2014-934	Rt-2014-745
Rt-2014-934	Rt-2014-967	Rt-2014-459	Rt-2014-951
Rt-2014-1192	Rt-2014-1145	Rt-2014-459	Rt-2014-360
Rt-2014-946	Rt-2015-1180	Rt-2015-1217	Rt-2015-438
Rt-2005-1577	Rt-2015-795	Rt-2015-693	Rt-2015-59
Rt-2015-746	Rt-2015-1115	Rt-2015-520	Rt-2015-378
Rt-2015-1142	Rt-2015-833	HR-2016-1440-A	HR-2016-1454-A
HR-2016-304-S	HR-2016-591-A	HR-2016-1364-A	HR-2016-1447-A
HR-2016-304-S	HR-2016-1803-A	HR-2016-217-A	HR-2016-296-A
HR-2016-476-A	HR-2016-286-A	HR-2016-287-A	HR-2016-2195-S
HR-2016-1366-A			

